

A FEHÉREGYHÁZI (SEGESVÁRI) ÜTKÖZET ÉS PETŐFI HALÁLA – A KUTATÁS KÉRDŐJELEI

Az 1848–1849-es magyar szabadságharc egyike a magyar történelem legjobban dokumentált eseményeinek. Nem csupán óriási iratanyag maradt fenn az utókorra erről a korszakról (a magyar központi kormányzervek iratanyaga önmagában nagyobb, mint az 1526-ig terjedő öt évszázad teljes okleveles anyaga), hanem rengeteg napló, visszaemlékezés is. Ezek eloszlása meglehetősen egyenetlen. Vannak jól dokumentált események, amelyekről a hivatalos iratok mellett tucatnyi visszaemlékezés számol be, s vannak olyanok, ahol kínkeservesen lehet egy-egy szemtanúi beszámolót találni.

A szabadságharc csatáinak, különösen az 1849. nyári hadjárat összecsapásainak esetében a magyar oldalról a legritkább esetben maradt fenn hadijelentés (s gyakran abban sincs sok köszönet, ha rendelkezésünkre áll ilyen irat), ezért a kutatás jobbra a szemtanúk – általában nem egykorú, hanem egy-két évtizeddel későbbi – beszámolóira van utalva. Egy ütközet vagy csata történetének megírásánál nem lehet csupán az egyik résztvevő fél (még oly alapos) dokumentációjára támaszkodni, vagyis hiába áll rendelkezésünkre egy összecsapásról több ellenséges hadijelentés, egyáltalán nem biztos, hogy ezek alapján pontos képet tudunk rajzolni a magyar oldalon harcoló csapatok ténykedéséről.

A magyar negyvennyolcas emlékirat-irodalomnak ez az egyenetlensége különösen megmutatkozik a segesváriak nevezett, valójában fehéregyházi ütközet történeténél. Annak ellenére, hogy az ütközetben magyar részről mintegy 3300 fő, a teljes erdélyi hadsereg 7–8%-a vett részt, erről az egyetlen összecsapásról több visszaemlékezést ismerünk, mint az erdélyi nyári hadjárat összes többi harci cselekményéről együttvéve.

A fehéregyházi ütközet egyike volt az erdélyi hadjárat azon összecsapásainak, amelyekben a magyar hadsereg megkísérelte feltartóztatni az országrészt elárasztó orosz intervenciós erők előnyomulását. Józef Bem tábornok, az erdélyi hadsereg parancsnoka szellemes haditervet dolgozott ki. Ennek értelmében a Dobay József ezredes kőhalomi különítményének, Kemény Farkas ezredes kolozsvári csapatainak és a Bem által vezetett csapatoknak három oldalról kellett volna megtámadniuk Lüders orosz gyalogsági tábornok csapatait Segesvárnál. Dobayt időközben, július 30-án megverték az oroszok, Kemény csak augusztus 1–2-re ígérte megérkezését. Bem így kb. 3100–3300 emberrel támadta meg Lüders háromszoros, tüzéségét tekintve kétszeres túlerőben lévő csapatait. Lüderst először annyira meglepte a támadás, hogy azt hitte, Bem van túlerőben. Az ütközet kezdetén erői egy részét a marosvásárhelyi országúton állította fel, mert onnan várta a fő támadást. Ezzel – akaratán kívül – Bemet is megtévesztette, hiszen így a lengyel tábornokkal szemben nem állt fel olyan nyomasztó túlerő, mint amilyennel Lüders ténylegesen rendelkezett. Amikor Lüders rájött, hogy Marosvásárhely felől nem várható támadás, se-regével szinte elsöpörte maga elől a hősiessen védekező honvédeket.

Az ütközet elején halálosan megsebesült, majd néhány óra múlva meghalt Jurij Szkarjatyin vezérőrnagy, az oroszok vezérkari főnöke. Szkarjatyin népszerű volt a legénység körében, ezért a magyar csapatok üldözését végző (a magyar huszársággal szemben négyeszeres túlerőben lévő) kozákok és lengyel dzsidások kíméletlenül lemészárolták a

futók jelentős részét. A magyar csapatok vesztesége közel 1000 főre rúgott halottakban, sebesültekben és foglyokban.¹

A veszteség ugyan elérte a bevetett erők 30 százalékát, azonban ez nem állt példa nélkül az erdélyi hadjárat történetében: Bem 1849. február 4-én Vízaknánál, augusztus 6-án Nagyszebennél és Nagycsürnél nagyjából ekkora (vagy talán még nagyobb) veszteségeket szenvedett. A vízaknai vereség benne maradt a történeti köztudatban (főleg Petőfi *Négy nap dörgött az ágyú...* című verse miatt), a segesvár-fehéregyházi ütközet szintén, az erdélyi hadjárat végét jelentős nagyszeben-nagycsüri vereségről azonban még az érdeklődők is alig hallottak.

„Más körülménynek kellett tehát közrejátszania, hogy valódi fontosságát túlhaladó hírességre verődjék a segesvári ütközet” – írta az összecsapást feldolgozó tanulmányában Gyalókey Jenő hadtörténész. „Ez a körülmény csakis Petőfi titokzatosnak látszó eltűnése és halála volt. Ha ő túléli július 31-ét, akkor az irodalom és a mendemonda éppen olyan keveset foglalkoznék ezzel a harccal, akárcsak a többi erdélyi csatavesztéssel.”² Joggal jegyezte meg ugyanakkor, hogy az ütközetről szóló irodalomról „semmiképpen sem mondhatjuk, hogy a termés minősége is arányos lenne a mennyiséggel. Sőt, a valóság az, hogy ennek a tömérdék leírásnak csupán igen kicsiny töredékét szabad az ütközet tárgyalásának alapjául elfogadnunk, mert legnagyobb része csak összezavarja, ahelyett, hogy tisztázná a fogalmakat.” Mindez azért van így, mert „nem is a szorosán vett ütközet, hanem főként (vagy kizárólag) Petőfi rejtélyesnek látszó eltűnése és halála izgatta a krónikások képzelőtehetségét. Így történt, hogy nem a harc, hanem a benne aktív szerephez nem is jutott költő került a legtöbb leírás középpontjába.”³

Első olvasásra szinte kegyelet nélküli szavak ezek, katonaszakmai szempontból azonban Gyalókeynak kétségtávolú igazsága van. A visszaemlékezések többsége alig használható az ütközet történetének rekonstruálásához, de (tekintettel arra, hogy Petőfi a fehérregyházi ütközetben részt vevő csapatok körében korántsem örvendett akkora ismertségnek, mint manapság hajlamosak vagyunk hinni) Petőfi eltűnése/halála körülményeinek rekonstruálásához sem. Ennek az igen gazdag irodalomnak az első kritikai megrostálását Ferenczi Zoltán, Petőfi első monográfusa végezte el,⁴ de a felgyűlt anyag ellenére tévesen rekonstruálta a költő menekülésének útvonalát, s így elestének körülményeit és helyét is.⁵

¹ Az ütközet mindmáig legszakyszerűbb feldolgozását lásd: *Gyalókey Jenő: A segesvári ütközet* (1849. július 31.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1932.) (A továbbiakban: *Gyalókey* 1932.) 187–235. o. Gyalókey – Szentgáli Antal fordításában – használta Ivan Oreusz összefoglaló munkáját. Lásd: *Szentgáli Antal: A segesvári ütközet* (1849. július 31.) orosz forrás nyomán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. (1922–1923.) 279–289. o. Lüders vezérkari főnökének a nyári hadjáratról írott munkája viszont nem volt kezében. Ez azóta magyar fordításban is napvilágot látott. *Artur Adamovics Nyepokojsickij: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel* 1849. Ford. és s. a. r.: *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1999. 111–120. o. Ennek népszerű összefoglalását lásd: *Gyalókey Jenő: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán*. Budapest é. n. 116–131. o.; Az azóta eltelt időszakban megjelent összefoglalók többnyire Gyalókeyt követik. Lásd: *Kovács Endre: Bem József*. Budapest, 1954. 597–606. o.; *Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban*. Budapest, 1979. 301–309. o.; *Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*. In: Nagy Csáták. Budapest, 2004. 340–347. o.

² *Gyalókey* 1932. 233. o.

³ *Gyalókey* 1932. 210. o.

⁴ *Ferenczi Zoltán: Petőfi eltűnésének irodalma*. Petőfi Könyvtár XXIV. füzet. Budapest, 1910.

⁵ *Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza*. Budapest, 1896. III. k. 368–385. o.

A következő megrostálásra és rekonstrukciós kísérletre fél évszázadot kellett várni. Dienes András *Petőfi a szabadságharcban* című monográfiájában – amelynek nagyobbik része a költő utolsó napját próbálja meg rekonstruálni – egyrészt „kiszórta” a teljesen hiteltelen, hatásvadász visszaemlékezéseket, majd August von Heydte cs. kir. őrnagy 1854. évi jelentése, 1877. évi visszaemlékezése, Gyalóky Lajos honvédszázados 1887. évi visszaemlékezése, illetve Lengyel József orvos először 1860-ban napvilágot látott visszaemlékezése alapján felállított egy rekonstrukciós láncolatot arról, hogy hogyan menekült Petőfi Fehéregyházáról Héjjasfalva felé, hogyan próbálta őt az együttes menekülésre rábeszélni Gyalóky, hogyan látta őt menekülés közben Lengyel, s hogyan talált rá a holttestére Heydte.⁶

A későbbi életrajzi irodalom lényegében átvette Dienes koncepcióját, annál is inkább, mert a monográfiája megjelenését követő évtizedekben olyan új forrás nem került elő, amely érdemben módosította, vagy megkérdőjelezte volna az általa írottakat.⁷ A költő erdélyi útjait – köztük az utolsót – tárgyaló Dávid Gyula és Mikó Imre által írott kötet is ezt a verziót követte. A fehéregyházi ütközetet és Petőfi menekülését leíró Mikó Imre hozzájutott ahhoz a kéziratcsomóhoz, amely a Petőfi halálának körülményeit szorgalmasan kutató Haller József gróf ezzel kapcsolatban folytatott – elpusztultnak hitt – levelezését, pontosabban ennek másolatát tartalmazta.⁸

Hulesch Ernő 1990-ben publikálta az Esztergomi Prímási Levéltárban található, Szendre Júlia Horváth Árpáddal kötött házasságkötéséhez benyújtott, 1850 júliusában keletkezett tanúvallomásokot Petőfi csatateri haláláról, de ezek közül kettőről maga a közlő állapította meg, hogy aligha állják ki a valóság próbáját, két másik vallomás pedig nem szemtanúi beszámoló, hanem hallomáson alapul.⁹ A merőben tudománytalan barguzini verzió virágzását megelőző időszakban Veszprémi Miklós írt egy kis kötetet, de ennek tényanyaga alapvetően Dienesén alapult, s ő is az Ispánkút környékével azonosította a költő halálának helyszínét.¹⁰ Az újabban előkerült visszaemlékezések vagy másodkézből származnak, vagy olyan általánosságokat tartalmaznak, amelyek alapján aligha lehet elindulni.¹¹

⁶ Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*. Irodalomtörténeti Könyvtár 3. Budapest, 1958.

⁷ *Martinkó András* (szerk.): *Petőfi életútja*. Budapest, 1972. 252–261. o.; *Kiss József*: *Petőfi csatateri halála és szibériai sírjának legendája*. In: *Kovács László* (szerk.): *Nem Petőfi!* Budapest, 1992. 38–40. o.; *Fekete Sándor*: *Petőfi forradalma. Egy magyar história lírával és polémiával*. Budapest, 1998. 253–259. o.; *Kedves Gyula – Ratzky Rita*: *Csataterek Petőfije. Dokumentumok, Petőfi-művek hadtörténeti és irodalomtörténeti-poétikai elemzésekkel. Timp-Militaria XI. kötet*. Budapest, 2009. 153–160. o.

⁸ Mikó erre a jegyzetekben felhívta a figyelmet, jellemző, hogy azóta sem jutott senkinek eszébe felkutatni és közzétenni ezt a gyűjteményt, noha a vonatkozó jegyzet megtalálható a mű újabb, 1998-as kiadásában is. Ugyanakkor az idézett szövegrészek alapján úgy tűnik, hogy Hallernek nem volt birtokában olyan adat, amely a Petőfinek a segesvári ütközetben játszott szerepére vonatkozó ismereteinket alapvetően módosítaná. Lásd: *Dávid Gyula – Mikó Imre*: *Petőfi Erdélyben*. Bukarest, 1972. 267–297., 312–314. o. (A továbbiakban: *Dávid – Mikó* 1972.); *Dávid Gyula – Mikó Imre*: *Petőfi Erdélyben*. Budapest – Kolozsvár, é. n. [1998.] (A továbbiakban: *Dávid – Mikó* 1998.) 208–238., 251–255. o.

⁹ *Hulesch Ernő*: *Sándor, te vagy?* Győr, 1990. (A továbbiakban: *Hulesch* 1990.) 52–57. o.

¹⁰ *Veszprémi Miklós*: *Hogyan halt meg Petőfi? Történelmi oknyomozás*. H. és é. n. [Budapest, 1989.] 64–74. o. Veszprémi annyiban tért el Dienesétől, hogy az ő feltételezése szerint Petőfi megállt pihenni az Ispánkútnál, s a Nassau-dzsidások így érték utol.

¹¹ *Kovács Zoltán*: *Hol van Petőfi? Magyar Nemzet*, 1986. szeptember 27. 14. o. Északi Károly visszaemlékezése egy ismeretlen honvédtiszt elbeszélése alapján.; *Tóth Márton*: *Szabadság-harcztéri emlékeim*. Nagybánya, 1905. 52–56. o.; *Dávid – Mikó* 1998. 232–238. o.

Noha Mezősi Károly irodalomtörténész már 1957-ben közzétett egy állítólagos szemtanúi beszámoló az ütközetről, Dienes ennek hitelességét joggal vonta kétségbe.¹² Mezősi több helyen megkérdőjelezte Lengyel József, illetve Heydte állításait, felhívta a figyelmet az eltérő időpontban megjelent közleményeik közötti különbségekre, s úgy vélte, hogy Dienes és a Petőfi halálának körülményeit vizsgáló akadémiai munkaközösség „nem feltétlenül hiteles források alapján” fogalmazta meg a maga álláspontját, s így az csupán feltevés lehet.¹³

De vannak-e egyáltalán hiteles források? Minden eseményrekonstrukció örök problémája ez a kérdés. Tudjuk, hogy az idő múlásával az emberi emlékezet egyre gyengül, egyes tényezők elhalványulnak, mások élénkebb színnel jelennek meg a memóriánkban. A fehéregyházi ütközetben résztvevők, s az azt túlélők csupán kis része ismerte személyesen Petőfit, és még ha ismerték is, egy fejvesztett meneküléssel végződő összecsapásban nem biztos, hogy valóban őt látták. Sokkal inkább elképzelhető, hogy őt *vélték* látni – évekkel vagy évtizedekkel az események után, akkor, amikor a hazai sajtó tele volt a költő haláláról szóló cikkekkel, s amikor az arcképe minden, a szabadságharcról szóló kiadványban szerepelt. Az ilyen emlékezések nem hermetikus elzártságban keletkeznek: a szerzők olvassák egymás műveit, s gyakran efféle kiegészítő eszközöket használva támogatják meg a maguk emlékezetét is.

Mindezeket a kérdéseket és problémákat Dienessel, illetve az ő koronatanúival kapcsolatban is fel kell vetnünk. Az első probléma az, hogy valamennyi „koronatanú” viszonylag későn (Heydte közel öt, majd huszonnyolc, Lengyel tizenegy, Gyalókay harmincnégy évvel az ütközet után) írta meg a maga verzióját. Dienes ezeket egyéb forrásokkal is megtámogatta (különös tekintettel Haller József rekonstrukcióira), de ettől még maradtak elvarratlan szálak, más esetekben pedig Dienes nem figyelt fel a szemtanúk állításait alapvetően megkérdőjelező információkra.

Heydte és az iratok

A csatatér vizsgálatát végző August/Gustav von Heydte őrnagy 1854-ben, tehát az események után öt évvel írt Jacob Parrot altábornagy, a magyarországi cs. kir. Katonai és Polgári Kormányzóság adlításának felszólítására hivatalos jelentést arról, hogy az általa a szökőkútnál látott holttest bizonyára Petőfié volt.¹⁴ 1863-ban megjelent névtelen emlékirat-

¹² Mezősi Károly: Petőfi utolsó napja és halála. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. (1957/3–4.) 187–222. o.; Dienes András: A bronzszobor vagy a költő? Válasz Mezősi Károlynak. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. (1957) 3–4. sz. 223–250. o. Mezősi cikkét jegyzetanyag, illetve a vitára való utalás nélkül közölte posztumusz tanulmánykötete. Mezősi Károly: Petőfi utolsó napja és halála. In: Közlebb Petőfihez. Az előszót írta Fekete Sándor. Budapest, 1972. 383–428. o.

¹³ Mezősi Károly: Viszontválasz Dienes Andrásnak „A bronzszobor vagy a költő?” című hozzászólására. *Hadtörténelmi Közlemények*, 5. (1958) 1–2. sz. 158–200. o. – Dienes ezt követő válaszát a folyóirat már nem közölte. A szerkesztőség zárszava Mezősi Károly és Dienes András vitájához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 6. (1959) 2. sz. 260. o.

¹⁴ Heydte jelentését a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban található másolat alapján magyar fordításban először közölte Mikes Lajos – *Dernői Kocsis László*: Szendrey Julia [sic!]. Ismeretlen naplója, levelei és haláloságán [sic!] tett vallomása Bethlen Margit grófnő előszavával. Budapest, 1930. (A továbbiakban: *Mikes – Dernői Kocsis* 1930.) 390–392. o. Ezt a fordítást vette át később Dienes 1958.

tában viszont arról írt, hogy a költő valószínűleg a környékbeli mocsarak valamelyikében lelte halálát.¹⁵ 1877-ben, az ugyancsak névtelenül megjelent visszaemlékezésében visszatért az 1854-es verzióhoz.¹⁶

Heydte 1854. évi jelentésével kapcsolatban kételyekre ad okot az is, hogy az az irat, amelyről azt állítja, hogy a holttest mellett találta, bizonyosan nem került 1849. július 31-én, de még másnap sem az orosz fővezérség kezére (ha egyáltalán létezett). Ez ugyanis Kemény Farkas ezredesnek, a kolozsvári hadosztály parancsnokának Kolozsvárról írott jelentése lett volna arról, hogy milyen védelmi intézkedéseket foganatosított az orosz Grotenhjelm-hadtest (valójában hadosztály) ellen, hogy milyen a csapatai állapota, illetve hogy azokkal csak augusztus 1-jén, vagy 2-án érkezik Marosvásárhelyre, s mellette lett volna Kemény csapatainak létszámkimutatása is, ezenkívül még vagy száz darab magyar kitüntetés.¹⁷

A jelentés azért lett volna fontos Lüders számára, mert egy eleddig érintetlen, és felé közeledő magyar csoportosításról közölt volna részletes adatokat. Ha ez az irat aznap vagy másnap Lüders kezébe kerül, akkor csapataival nem Székelykeresztúr, hanem egyenesen Marosvásárhely felé vonul. Mivel nem ezt tette, s csak augusztus 2-án értesült arról, hogy Bem Nagyszababennek tart,¹⁸ így Bemnek sikerült egyesülnie Kemény Farkas és Damaszkín György csapataival, s villámgyorsan Lüders háta mögött elérnie és újra bevennie Nagyszababent.¹⁹

376–377. o., illetve több más munka. A Magyar Országos Levéltárban lévő eredetit Nagyrevi Neppel György találta meg 1956-ban. Mindkét példány első oldalát fényképmásolatban közli: *Hulesch* 1990. Mellékletek. Oldalszám nélkül.

¹⁵ [August von Heydte:] Der Sommerfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen im Jahre 1849. Von einem Veteranen, Verfasser der „Skizzen und kritische Bemerkungen der Ereignisse in Siebenbürgen“ etc. Vollständige Ausgabe. Prag, 1864. 111–112. o. elbeszélése szerint mindezt Macskási Lajos udvarhelyszéki főkirálybírótól hallotta. Érdekes módon ez a megjegyzése az egy évvel korábbi első kiadásból kimaradt. [August von Heydte:] Der Sommerfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen im Jahre 1849. Von einem österreichischen Veteranen. In: Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. II. Leipzig, 1863. 88. o.

¹⁶ Magyar fordításban közli: *Dienes* 1958. 319. o.

¹⁷ A Mikes – Dernői Kocsis-féle fordításban Grotenhjelm-hadtest helyett „Hontanhielnische Corps” áll, s azóta is így szerepel minden közlésben. Senkinek nem tűnt fel, hogy a kifejezés értelmetlen, holott a másolatban is jól olvasható a „Grotenhielnische Corps” kifejezés.

¹⁸ Lásd erre Lüders 1849. augusztus 3-án Kelementekén kelt átiratát Eduard Clam-Gallas altábornagyhoz, az erdélyi cs. kir. hadtest parancsnokához, illetve augusztus 6-án vagy 7-én kelt jelentését Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagyhoz. Az elsőt magyar fordításban közli: Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk.: *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Böhm Jakab*. A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás*. Budapest, 1998. 206–207. o. Az utóbbit francia eredetiben közli *Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847–49*, presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 15 August 1850. London, 1851. 358–363. o. Részletesen tudósít még erről Franz Dorsner ezredes 1849. augusztus 8-án a cs. kir. Hadügyminisztériumhoz intézett jelentése. Közli: Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von *Róbert Hermann*, *Thomas Kletečka*, *Elisabeth Gmoser* und *Ferenc Lenkefi*. Herausgegeben von *Christoph Tepperberg* und *Jolán Sziij*. Wien – Budapest, 2005. (A továbbiakban: Von der Revolution.) 658–661. o.

¹⁹ A hadműveletre lásd: *Gyalókey* 1932. 234. o.; *Gyalókey* é. n. 132–144. o.; *Nyepokojsickij*, *Artur Adamovics*: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel. Budapest, 1999. (A továbbiakban: *Nyepokojsickij* 1999.) 121–132. o.

Heydte 1877. évi visszaemlékezése szerint a holttest mellett volt Kemény Farkas „egy – akkoriban az orosz hadtest számára igen fontos – jelentése, hogy 6000 emberrel Gálfalvánál áll, továbbá állománykimutatások és báró Stein [Miksa] magyar ezredes jelentése Gyulafahérvár előtt keltezve – az utolsó papírok alatt zsinórra fűzött babérkoszorúk és magyar kitüntetések heverték.”²⁰ Ha ez így lett volna, az megint csak arra ösztönzi Lüderst, hogy Nagyszeben védelmére siessen. Az orosz források szerint azonban az első hírek Lüders főhadiszállására csak augusztus 2-án érkeztek arról, hogy Bem egyesült Kemény Farkas seregével.²¹

Hozzáteendő, hogy Heydte 1854-es jelentésében, illetve 1877-es cikkében a Kemény-jelentésről két különböző ismertetést ad. Az első szerint Kemény a jelentést még Kolozsvárról küldte Bemnek, a második szerint Gálfalváról, ami önmagában képtelenség, ugyanis Gálfalva Marosvásárhelytől délre, a nagyszebeni úton fekszik, márpedig Keménynek ugyan dél felé, de a segesvári úton kellett volna haladnia, s Kemény a Bommel történt augusztus 1-jei egyesülés után Marosvásárhelyről nem vonult délnek, azaz el sem jutott Gálfalváig, hanem visszatért Kolozsvárra.

Az ütközetről a cs. kir. Hadiügyminisztériumnak hivatalos jelentést író Franz Dorsner ezredes csupán egyetlen olyan iratot említ, amelyet „egy megölt felkelő tisztnél” találtak: ez Bem július 29-én Stein Miksa ezredeshez intézett utasítása volt, amelyben megparancsolta, hogy támadja meg az oroszok által megszállt Nagyszebent.²²

Dienes viszont a Dorsner 1849. augusztus 1-jei jelentésében, Heydte 1854. évi jelentésében, illetve 1877-es visszaemlékezésében szereplő három irat mindegyikét az általa Petőfivel azonosított elesett tiszt mellé „helyezi”, ami egyrészt igazolhatatlan, másrészt nem is felel meg a tényeknek.²³ Ezt a következtetését a Petőfi eltűnése körülményeinek tisztázására kiküldött magyar–román akadémiai munkaközösség 1956. évi jelentése is elfogadta.²⁴

²⁰ Közli: *Dienes* 1958. 319. o.

²¹ Heydte a nyári hadjáratról szóló összefoglalójában már említi, hogy elfogott levelekből megtudták, hogy Bem Kolozsvárról 4800 főnyi erősítést és 12 löveget vár, akiknek augusztus 4-én kell Gálfalvára érkezniük. *Heydte* 1864. 1. kiadás, 98. o.; 2. kiadás, 122. o.

²² Közli *Silviu Dragomir*: Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–49. Documente din Arhivele Ministerilor de Războiu, Justiție și Interne din Viena. Vol. I. Sibiu, 1944. 134–137. o.; Von der Revolution zur Reaktion 616–618. o. A Petőfire feltételeesen vonatkozatható forrásokat lásd: Petőfi-adattár. III. Petőfi-okmányok, függelék (családi adatok), pótlások az I. és II. kötethez. Gyűjtötte, s. a. r. és a jegyzeteket írta *Kiss József*. Budapest, 1992. 146. o.

²³ „Dorsner és Heydte jelentéseinek ezt a kongruenciáját a Petőfi-irodalom eddig figyelmen kívül hagyta, pedig nem szorul bizonyításra, hogy az elesett tiszt, akinél a Heydte által előtalált Stein-iratok voltak, csak az ispánkúti halott lehetett.” Lásd: *Dienes* 1958. 455., 457–459., 516., 568–569. o. (Az idézet az 569. oldalon.) – A fenti kételyeket kifejtette *Hermann Róbert*: Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Petőfi Bizottságának munkájáról. A Bizottság állásfoglalása a Morvai Ferenc által benyújtott újabb „bizonyítékokról”. In: *Kovács László* (szerk.): Nem Petőfi! Budapest, 1992. 258–259. o., illetve ugyanezen források alapján *Kiss József* a Dorsner-jelentés vonatkozó passzusához írott kommentárjában. Lásd: Petőfi-adattár. III. 274–275. o.

²⁴ Egyéként az 1854. és 1877. évi szövegben éppen a halott személyleírása tekintetében is vannak nem jelentéktelen eltérések, amint erre Mezösi Károly is utalt. Lásd: *Dienes* 1958. 588. o.

Aligha hihető, hogy Heydte eltitkolta volna az iratokat, azaz Kemény jelentését, illetve a létszámkimutatás(oka)t. Viszont, ha – ami valószínűbb – egy ilyen fontos mozzanatra rosszul emlékezett (számára ugyanis az iratok tartalma volt a fontos, nem a halott kiléte), akkor mi a biztosíték arra, hogy a holttestről adott leírása pontos?²⁵

Ami a fehéregyházi ütközetben zsákmányolt iratokat illeti, a Dorsner által említett Bem-parancs az egyetlen, amiről bizonyosan állíthatjuk, hogy létezett, de eleddig ez sem került elő. Elképzelhető, hogy megvan a moszkvai Központi Szövetségi Hadtörténelmi Levéltárban, de a témával foglalkozó magyar kutatók eddig nem akadtak rá. Dorsner ugyan több példányban készítette el a maga jelentését, de ahhoz bizonyosan nem mellékelte.

A Kemény Farkastól és Stein Miksától származó állítólagos jelentések sincsenek meg, sem a Magyar Országos Levéltár Bem-iratai (R 14.), sem a Hadtörténelmi Levéltár 1848–1849-es gyűjteményében, sem az abszolutizmus-kori iratok gyűjteményében, Stein és Kemény periratai között. Ezekről – mint a fentiekből is látszik – azonban még azt sem állíthatjuk, hogy valóban léteztek, hiszen csupán Heydte jelentése, illetve újságcikke utal rájuk.

Nincs nyoma ezeknek az iratoknak sem Lüders jelentéseiben, sem Ludwig Wohlgeomuth altábornagy Felix Schwarzenberg miniszterelnökhöz intézett augusztus 7-i jelentésében, amelyben hosszan ismerteti a segesvári ütközetet, valamint az oroszok által ott zsákmányolt, Kossuth által Bemhez intézett levelek tartalmát. Wohlgeomuth egyébként beszélt báró Brevern ezredessel, a segesvári ütközetben a magyar csapatok üldözését végző Nassau-dzsidásezred parancsnokával is.²⁶ A Bemtől zsákmányolt iratok között Kossuth nyolc, 1849. június 28. – július 16. között Bemhez írott levele, Bem 1849. május 16-án Omer (Ómer) pasához írott levele, valamint Tuzson János őrnagy 1849. július 28-án Bemhez írott jelentése volt található.²⁷

Petőfi segédtsízi ténykedése 1849. július végén

A Heydte által (állítólag) látott halott egyébként nem csak Petőfi, sőt, szerintem legkevésbé Petőfi lehetett. Ha hivatalos iratok és kitüntetések voltak mellette, akkor az illető kétségkívül Bem közvetlen környezetéhez, vezérkarához tartozhatott. Petőfi azonban – amióta Berecken csatlakozott Bemhez – lényegében beosztás nélkül volt. Bem ugyan – Egressy Gábor naplószerű emlékiratának Marosvásárhelyen kelt 1849. július 27-i bejegyzése szerint azt jelentette a Hadügyminisztériumnak, hogy „Petőfi Sándor őrnagy urat, kivel Klapka tábornok oly méltatlanul s gyalázatosan bánt: karsegédemmé kinevez-

²⁵ *Mezősi* 1957. 208–213. o.; *Mezősi* 1958. 189–198. o.

²⁶ Lüders jelentéseit lásd: a 18. jegyzetben. Wohlgeomuth 1849. augusztus 7-én Csenovicban (Czernowitz, ma Csernovci) kelt jelentésének fogalmazványát lásd: Kriegsarchiv, Wien. Alte Feldakten. Karton 1921. Armeekorps in Siebenbürgen unter Puchner und Clam-Gallas. 1849-8-109.

²⁷ Ezeket Schwarzenberg miniszterelnök 1849. augusztus 21-én küldte meg másolatban Timony bu-karesti cs. kir. ügyvivőnek. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Poltisches Archiv. XXXVIII. Konsulate. Karton 90. K. k. Agentia Bukarest. Weisungen.

tem.”²⁸ Petőfi július 29-i levele szerint aznap, tehát 29-én mondta azt „a másik segédtsz- nek [Dienes szerint Lőrincz Józsefnek] Melden Sie dem Kriegsministerium, aber geben Sie Acht, melden Sie das wörtlich: Mein Adjutant, der Major Petőfi, welcher abgedankt hat wegen der schändlichn Behandlung des General Klapka, ist wieder in Dienst getreten.” [Jelentse a hadügyminisztériumnak, azonban figyeljen, jelentse szó szerint: Segédtsztem, Petőfi őrnagy, aki Klapka tábornok szégyenteljes bánásmódja miatt lemondott, ismét szol- gálatba lépett.]²⁹ A dátumbeli eltérés nem lényeges, annál is inkább, mert Petőfi leveléből tudjuk, hogy 29-én érkeztek meg Marosvásárhelyre, azaz, Egressy tévedett.

Nem tudjuk, hogy Petőfi ezt követően látott-e el tényleges segédtszti feladatokat. Bem- nek a Petőfivel való berecki találkozásától a segesvári ütközetig hátralévő időből csupán három irata ismert. Az első az 1849. július 28-án Marosvásárhelyről Kossuthhoz intézett jelentése, amelyben a Damaszkín-hadosztály indokolatlan visszavonulásáról, a nagysze- beni hadosztály vereségéről és Pap Vilmos alezredes hibáiról, valamint a Beszterce, illet- ve Nagyszében elleni támadás, s a havasalföldi betörés tervéről számolt be.³⁰

A második egy, szintén Kossuthnak szóló levél részlete, amelyben a Besztercénél álló orosz csapatok elfogásához kérte rendelkezésére bocsátani Kazinczy Lajos ezredes máramarosi hadosztályát. Ez a levélrészlet azonban csak Kossuth másolatában ismert.³¹ A harmadik egy július 31-én a hadügyminisztériumhoz intézett irat, amelyben a július 10-én Besztercénél hősi halált halt Lukinics József özvegyének és gyermekeinek adandó nyugdíjat és segílyt kérte jóváhagyni. A német nyelvű, aláíratlan tisztázatról valószínűsít- hető, hogy Bem instrukciója alapján, de az ő távollétében a Marosvásárhelyen hátramaradt vezérkari tisztek valamelyike fogalmazhatta, ugyanis a július 31-én Bem már nem volt Marosvásárhelyen, hiszen előző nap elhagyta a várost.³²

Ugyanakkor maga az a tény, hogy Bem már július 28-án délután 3-kor Marosvásárhe- lyen volt, Petőfi pedig csak egy nappal később érkezett oda, önmagában arra mutat, hogy Bem a berecki találkozó után egyelőre nemigen tudott mit kezdeni a költővel, azaz, nem osztotta be azonnal a vezérkarba.

Bem, amikor Marosvásárhelyről Segesvár felé indult, Egressy visszaemlékezése sze- rint „vezérkarából nem akart magával mást vinni, mint Lőrincz [József őrnagy] és [Anton] Kurz segédtsziteit. Sándor azonban hozzájuk csatlakozott, anélkül, hogy az öreg ezt akarta volna.” (Egyenruhája sem volt, a Marosvásárhelyen hátramaradó Egressy Gábort kérte meg, hogy fizesse ki a készülőfélben lévő uniformisát és vigye utána.)³³ Az ütközetben

²⁸ Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850. Pest, 1851. 6. o. (A továbbiakban: *Egressy 1851.*)

²⁹ Közli Petőfi Sándor levelezése. In: Petőfi Sándor összes művei. VII. k. S. a. r.: *Kiss József – V. Nyilassy Vilma – H. Törő Györgyi.* Budapest, 1964. 216–217. o.

³⁰ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL). Az 1848–1849. évi forradalom s szabadságharc iratai. (A továbbiakban: 1848–49.) 40/300a.

³¹ Kossuth levele Görgeihez. Arad, 1849. augusztus 3. A Bem-leveléből származó idézetet lásd: *Barta István* (s. a. r.): Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. Budapest, 1955. 817. o.

³² MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. (A továbbiakban: HM Ált.) 163. doboz. Vegyes iratok. 1849. dátum szerint.

³³ *Egressy 1851.* 7. o. Egressy 1850. szeptember 23-án Arany Jánoshoz intézett levele szerint „Sándor szentül hitte, hogy Bem az oroszokat Segesvárról kiveri; »meg akarom, úgymond, nézni, mit csinál az öreg, holnapután látjuk egymást bizonyosan«; s kért, hogy posztó egyenruháját, melyet megrendelt, a szabótól vegyem magamhoz. Kértem őt, hogy kérje meg az öreget, vinne el engem is. »Hiában kérem,

csupán szemlélként vett részt, Bem pedig – Pap Lajos őrnagy szerint – állítólag egyenesen hátrazavarta őt a tűzvonalból.³⁴

Dienes András szerint az a tény, hogy Heydte iratokat, illetve kitüntetésekkel talált a holttest mellett, már önmagában arra mutat, hogy Bem közvetlen környezetéhez tartozott a halott. Miután Bemnek két segédtsíjtje vett részt az ütközetben, s Lőrincz József őrnagy némi viszontagság után visszakeveredett a főhadiszállásra, Petőfi pedig nem, Dienes szerint csak Petőfi lehetett az ispánkúti halott, hiszen ilyen jellegű iratok csak a segédtsíjtek-nél lehettek.

Ezzel csupán az a gond, hogy feltételezi, miszerint Bem vezérkarában a feladatkörök olyan pontosan el voltak határolva, mint mondjuk a cs. kir. hadseregben, vagy a két világháború közötti M. kir. Honvédségben. Ez kevésbé valószínű. A források alapján inkább úgy tűnik, hogy a főhadiszálláson lévő tisztek bármelyikénél lehettek iratok, esetleg kitüntetések is, jóval inkább, mint a beosztás nélküli Petőfinél.³⁵

Hol esett el Anton Kurz őrnagy?

Bem környezetében egyébként volt egy olyan tiszt, aki a visszaemlékezések többsége szerint szintén a fehéregyházi ütközetben esett el, s akinél lehettek iratok, sőt, kitüntetések, ez pedig Bem titkára, az erdélyi százsz Anton Kurz.³⁶

A magyar szakirodalomban ugyan Czetz János nyomán az az adat rögzült, hogy Kurz az 1849. augusztus 6-i nagyszében-nagycsúri ütközetben esett el, Czetz azonban nem volt részese a nyári hadjáratnak, s adatai ennek eseményeivel kapcsolatban gyakran tévesek, mint ezt Gyalókey Jenő is megállapította.³⁷ A Bem által a segesvári ütközet előtt Damaszkín György alezredeshez küldött Egressy Gábor naplószerű emlékirata szerint Kurz Segesvárnál esett el.³⁸ Szintén Segesvárt ír Lőrincz József (Pap Lajos alezredes nyomán), egy névtelen szemtanú és Gamerra Gusztáv báró is.³⁹ Jakab Elek szerint Czetz az 1849. július 10-én (Jakab téves adata szerint 1849. februárjában) Besztercénél – állítólag a helyi százsz lakosok valamelyike által lelőtt – Lukinics József századossal tévesztette össze Kurzot. Czetz szerint ugyanis Kurzot a nagyszébeni százszok valamelyike lőtte le.⁴⁰

---

barátom, felelél, hisz engem sem akar vinni egyáltalában, hanem én nem bánom, én tőle többé el nem maradhatok egy pillanatra sem.» Közli: *Vasárnapi Ujság*, 2. (1860) 548. o. (Érdes módon ez a levél kimaradt az Arany műveit közreadó kritikai kiadás levelezéskötetéből.)

³⁴ *Ferenczi* 1910. 96. o.; *Dienes* 1958. 327. o.

³⁵ Lásd erre Kurz fennmaradt iratainak közlését. *Jakab Elek*: Bem tábornok irataiból. In: *Abafi Lajos* (szerk.): *Hazánk*. I. k. Budapest, 1884. 253–266. o.

³⁶ Életrajzát lásd: *Carl Göllner*: Anton Kurz az 1848–49-es forradalomban. In: *Dávid Gyula* (szerk.): 1848. Arcok, eszmék, tettek. Bukarest, 1974. 193–205. o.; *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3., átdolgozott, javított és bővített kiadás. Budapest, 2000. 469. o.

³⁷ *Johann Czetz*: Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Hamburg, 1850. 344–345. o.; *Czetz János*: Bem erdélyi hadjárata 1848–49-ben. Ford.: *Komáromi Iván*. Pest, 1868. 174. o. Gyalókey kritikáját lásd többek között: *Gyalókey* 1932. 211. o.; *Gyalókey Jenő*: A besztercei hadosztály harcai 1849 nyarán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 38. (1937) 2. o.

³⁸ *Egressy* 1851. 7. o.; Egressy Gábor levele Arany Jánoshoz, 1850. szeptember 23. Közli: *Vasárnapi Ujság*, 2. (1860) 548. o.

³⁹ Adatok Petőfi halálához XXVIII. Lőrincz József volt honvédőrnagy levele. Közli: *Vasárnapi Ujság*, 3. (1861) 56. o. Vö. *Ferenczi* 1910. 31., 35–36. és 96. o.

⁴⁰ *Jakab Elek*: Bem tábornok irataiból. In: *Abafi Lajos* (szerk.): *Hazánk*. I. k. 1884. 265–266. o.

Szintén Segesvárra teszi Kurz elestét az akkor Marosvásárhelyt szolgáló Pütkösti Gergely őrnagy emlékirata. Pütkösti éppen azért került a fehéregyházi ütközet után Bem törzséhez, mert a tábornoknak nem volt elég vezérkari tisztje, s határozottan állítja, hogy a nagyszebeni támadás alkalmával Bem titkára nem Kurz volt, hanem Beck (helyesen: Boeckh) Lipót.⁴¹ Ugyancsak Segesvárt ír Bisztray Károly honvédhadnagy, aki Bem vezérkarában szolgált, s részt vett a segesvár-fehéregyházi ütközetben, de közvetlenül a nagyszebeni ütközet előtt, augusztus 5-én este orosz fogságba került.⁴²

Kövári László összefoglaló munkájában Czetzre hivatkozva ír Kurz nagyszebeni eleséről (Czetz ekkortájt Kolozsvárott tartózkodott); 1888-ban, illetve 1898-ban viszont már valószínűbbnek mondta azt, hogy Kurz Fehéregyházánál halt hősi halált.⁴³ Szintén Kurz segesvári elesét említi Heinrich Müller, 1849-ben a segesvári gimnázium 19 éves tanulója a Kőhalomszék történetéről szóló, személyes emlékeit is megörökítő munkájában.⁴⁴

Meg kell jegyezmem, hogy a nagyszeben-nagyszebeni ütközetben résztvevők közül a többség nem említi Kurz ottani elesét.⁴⁵ Az egyetlen kivétel Thoroczky Sándor, a 73. honvédszászlóalj hadnagya, ő azonban augusztus 6-án alakulatával Nagyszeben Kistorony felőli végén állomásozott, s az ütközetben nem vett részt.⁴⁶ Haller József egy, 1887. január 14-én Gyalóky Lajoshoz írott levelében hivatkozik egy székelykeresztúri, Nagy Sándor nevű Mátyás-huszárra, aki látta elesni Nagyszebennél Kurzot.⁴⁷ A legszórakoztatóbb e

⁴¹ *Lehoczky Tivadar*: Szabadságharcunk történetéhez. Pütkösti Gergely volt honvédőrnagy emlékiratából. In: Abafi Lajos (szerk.): *Hazánk*. X. k. 164. o.; *Pütkösti Gergely*: Kiegészítések. Kurcz, Bem titkáranak eltűnése. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 5. (1896) 78. o.

⁴² Bisztray Károly önéletírásából. In: *Makkai László – Bisztray Gyula* (szerk.): Két ország ölelkezése 1791–1867. Erdély öröksége. X. köt. Budapest, é. n. 182. o.; *Bisztray Gyula* (s. a. r. és bev.): A régi Erdély. Bisztray Károly negyvennyolcas honvédtiszt emlékirata. Budapest, é. n. (A továbbiakban: *Bisztray* é. n.) 367. o.; *Bisztray Gyula*: Nagyapám emlékirata. In: *Könyvek között egy életen át*. Budapest, é. n. [1976.] 349. o. Bisztray ott volt a segesvár-fehéregyházi ütközetben, s augusztus 5-én Nagyszebenből nem meszse, Nagyselyknél esett orosz fogságba.

⁴³ *Kövári László*: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861. 261. o.; *Kövári László*: Nyílt levél a Petőfi Múzeum. I. k. 1888. 55–57. o.; *Kövári László*: Visszaemlékezések a forradalom derűsebb napjaira. Emlékirat jubileuma alkalmából. Kolozsvár, 1898. Lenyomat az 1848–49. *Történelmi Lapok* 1898-ik évi folyamából. 100. o.

⁴⁴ A vonatkozó részt magyar fordításban közli *Binder Pál*: Segesvári szemtanú a fehéregyházi csatáról. *Korunk*, 1971. 7. sz. 1087. o.

⁴⁵ *Pataky, K. M.*: Bem in Siebenbürgen. Zur Geschichte des ungarischen Krieges 1848 und 1849. Leipzig, 1850. 100–108. o.

⁴⁶ Nem ír Kurz eleséről az alakulata történetét feldolgozó emlékiratában. *Thoroczky Sándor*: A 73. honvédszászlóalj története 1849-ben. In: *Abafi Lajos* (szerk.): *Hazánk*. Budapest, VIII. k. 43–46. o. Itt említi, hogy alakulata nem vett részt az augusztus 6-i összecsapásban. Szól viszont Kurz nagyszebeni eleséről egy másik, Kövári László munkáját bíráló cikkében: In: *Abafi Lajos* (szerk.): *Hazánk*. VIII. k. 341. o. Egy későbbi vitacikkében azt állítja, hogy Kurz „Keresztes Károly vezérkari százados barátommal együtt N.-Szebenben, a Teréz árvaház tanítói lakja előtti téren” esett el, s ezzel kapcsolatban hivatkozik Horváth Mihály, Czetz János és Kövári munkáira, valamint arra, hogy „tudom magam is nagyon jól, mert azon ütközetben részt vettem.” *Thoroczky Sándor*: Az erdélyi magyar hadsereg létszámának kérdéséhez. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 4. (1895) 123. o.

⁴⁷ MOL P 876. A Gyalóky-család levéltára. 2. tétel. 441. f. Idézi *Dienes* 1958. 274. o. Ő maga is több helyen e verzió mellett foglal állást: 81., 266., 273–275., 457., 535. o. Haller egy 1886. március 21-én Gyalóky Lajoshoz írott levelében még tényként említette, hogy Kurz az ütközet után nem menekült Székelykeresztúrra, s Szilágyi Sándorra hivatkozva említette Kurz nagyszebeni elesét. Lásd: MOL P 876. A Gyalóky-család levéltára. 2. tétel. 435. f. A kérdés előkerült a Mezősi – Dienes vitában is, s

szempontból Kovács Endre 1954-ben megjelent Bem-monográfiája, amelyben Kurz előbb a segesvári, majd a nagyszeben-nagycsúri ütközetben is elesik.⁴⁸ Miután a fehéregyházi és a nagyszeben-nagycsúri ütközet közötti időszakból Bemnek csupán egyetlen, 1849. augusztus 3-án Medgyesen a Hadügyminisztériumhoz intézett, magyar nyelvű kísérőirata ismert, s ez nem Kurz kézírása, a kérdés egyelőre eldönthetetlen.⁴⁹

E kételyek ellenére Petőfi legjobb életrajzírója, Kerényi Ferenc a költőről írott népszerű összefoglalójában úgy vélte, hogy ha Heydte a részletekre nem is, magára a holttestre jól emlékezhetett; egyrészt azért, mert az általa kikérdezett honvédtisztek többsége úgy vélte, hogy „a halott bizonyosan Petőfi volt”; másrészt pedig azért, mert 1849. végén találkozott a férjét kereső Szendrey Júliával, akinek úgy nyilatkozott, hogy „talált egy holttestet, mit öltönye és alakja leírásából biztosan lehet férjem, Petőfi Sándorénak elismerni”.⁵⁰ A hat évvel később megjelent kritikái életrajzban viszont már inkább csak a kételyeit sorolja Heydte eltérő vallomásaival kapcsolatban.⁵¹

Szkurka János vagy Kurka Mihály? A Kurka-vallomások értéke

Dienes András kutatásainak revíziójára Papp Kálmán nyugdíjas műszerész vállalkozott, s nem egy ponton ki is kezdte Dienes rekonstrukcióját, amint erre Kovács László is utal tanulmányában.⁵² Megkérdőjelezte – szerintem joggal – hogy a Heydte 1854. évi jelentésében szereplő „szökőkút” azonos lenne az Ispánkúttal. Jómagam még ismertem Papp Kálmánt, valamikor 1989–1990 környékén személyesen is találkoztunk, s miután arról volt szó, hogy egy alapítvány kiadná a kéziratát, az alapítvány képviselőjének kérésére magam is átolvastam és izgalmasnak találtam azt. Viszont ma is úgy érzem, hogy Papp Kálmánnak sem sikerült megnyugtatóan tisztázni Petőfi halálának helyszínét, s az ő állításaival – illetve az ő „nyomdokaiban” járó (vulgo: kéziratát kivonatolva plagizáló) Szűcs Gáborral⁵³ – ellentétben úgy vélem, hogy Kurka Mihály (tévesen Szkurka János) közhszár visszaemlékezése sok mindenre alkalmas, csak arra nem, hogy ennek alapján próbáljuk meg tisztázni a költő utolsó perceinek történetét és elestének helyszínét.

Először is, érdemes tisztázni a névalakot. Az eltérő vallomások első változatában a közlő Szkurka Jánost ír, a nyolc évvel későbbi második változatban Kurka Mihályt találunk. Kurkának első vallomása Vajna Sándor, a 10. (Vilmos) huszárezred hadnagya hátrahagyott emlékiratában maradt fenn, s csak 1888-ban publikálták. Ellentétben azzal az állítással, hogy Kurka „a csatából menekülve adta hírül” a költő elestét, „nem napokkal

---

Mezősi is idézte azokat a forrásokat, amelyek Kurz fehéregyházi haláláról tudósítanak. *Mezősi* 1958. 195–196. o.

⁴⁸ Kovács 1954. 436. és 613. o.

⁴⁹ MOL HM Ált.163. doboz. Iktatatlan iratok, 1849. dátum szerint.

⁵⁰ *Kerényi Ferenc*: Petőfi Sándor. Budapest, 2002. 179–180. o. Az idézet Szendrey Júlia 1850. július 21-én Pesten kelt nyilatkozatából származik. Közli: *Mikes – Dernői Kocsis* 110. o. és Petőfi-adattár. III. 147., 275–276. o.

⁵¹ *Kerényi Ferenc*: Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajzjegyzet. Budapest, 2008. 463–465. o.

⁵² *Kovács László*: Petőfi Sándor fehéregyházi sírhelyének legújabb meghatározásáról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 4. sz. 1118–1128. o.

⁵³ *Szűcs Gábor*: Petőfi halála. Fehéregyháza, 1849. július 31. Budapest, 2011. (A továbbiakban: *Szűcs* 2011.)

később, nem hetekkel, hónapokkal azután”,⁵⁴ a beszámolóról csak annyit állíthatunk bizonyosan, hogy Vajna 1887-ben történt elhunytá előtt keletkezett.⁵⁵

Vajna szerint Kurka az ő (4.) szakaszában szolgált, „tisztán beszélt magyarul, de tót dialektussal. Megjegyzendő, hogy a Vilmos huszárok közt többen voltak tótok, de mindnyájan beszéltek magyarul.” Valamivel odébb arról ír, hogy Szkurka „848-ban a császári katonaságtól, Galíciából jött át a magyarokhoz a többi Vilmos huszárokkal együtt. Azelőtt 11 évig szolgált, folytonosan a Vilmosoknál. 1839-ben már katona volt, és mindig közvitéz. Írni, olvasni nem tudott.”⁵⁶

1896-ban Tury Gyula megtalálta a még élő Kurkát. Az általa megadott személyi adatok azonban nem egyeznek Vajnáéival. Eszerint Kurka Mihály 1824-ben a Nyitra megyei Szakolcán született. Az 1841. évi újoncállításkor állt be a 8. (Koburg) huszárezredbe, amelynek soraiban Galíciában szolgált Avermajer kapitány (százados) századában. Főhadnagyát Sámának hívták, s 1848-ban Galíciából Bobory főhadnagy vezetésével jött haza. „Onnan Bem táborába rendelték a Württemberg-huszárokhoz [azaz a 6. huszárezredhez – H. R.] Ott vezérkari trombitás lett Bem mellett.”⁵⁷

„Nos, a névalak eldönthető: a huszárt Kurka Mihálynak hívták, a Nyitra megyei Szakolcán született, de – személyi lapja szerint – nem 1824-ben, hanem 1828-ban. Katolikus vallású, nőtlen, foglalkozás nélküli önkéntesként 1846. március 10-én állt be a cs. kir. 8. (Koburg) huszárezredbe tíz évre, 20 forint fogláló ellenében. (Termete 5 láb és 3 hüvelyk volt.)”⁵⁸

Ami az egyéb adatokat illeti, a tisztek többsége beazonosítható. Avermajer kapitány nyilván Ferdinand Auerhammer lovag, főszázadossal, Sába főhadnagy Karl Lama von Büchsen und Brandhausen lovag, főszázadossal azonos, Bobory főhadnagy pedig Bobory Miklós főhadnaggyal.⁵⁹ Az már bizonytalan, hogy Kurka az 1848. október végétől hazatérő Koburg-huszárszázadok melyikével tért haza, ugyanis tudomásunk szerint Bobory főhadnagy nem volt a hazatérők között.⁶⁰ Miután Kurka az erdélyi hadszíntérre került, ott pedig a Sulyok Ede őrnagy vezette, az 2. őrnagy osztály 1. századából, valamint egy összeválogatott századból álló osztály került, feltételezhető lenne, hogy Kurka Sulyokkal, október 30-án szökött meg. A Sulyokkal hazatérők között azonban nem találjuk a nevét, a többi Koburg-husár csoportról viszont nincsenek névsoraink.⁶¹ Hogy ezután hogyan és mikor került át a 10. (Vilmos) huszárezred Erdélyben harcoló osztályához, nem tudni.

⁵⁴ *Szűcs* 2011. 43. o.

⁵⁵ Vajnára lásd: *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. kötet. P–Zs. Budapest, 1999. 408. o.

⁵⁶ Vajna Sándor följegyzése Petőfi haláláról. Lásd: *Petőfi-Muzeum*, 1. (1888) 8., 12. o.

⁵⁷ *Tury Gyula*: Egy öreg huszár Petőfi haláláról. *Vasárnapi Ujság*, 43. (1896) (A továbbiakban: *Tury* 1896.) 819. o. Ismerteti *Ferenczi* 1910. 143. o.

⁵⁸ „übergangen 1848. 10. Novbr. zur ung. Insurgenten-Parthey”. *Kriegsarchiv, Grundbuchblätter. Husaren Regiment №. 8. Abg. I. 1846–1850. Heft 13. 100. o.* – Ezúton köszönöm dr. Lenkefi Ferenc kirendeltségvezető-helyettes barátomnak az okmány másolatát.

⁵⁹ *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*. Wien, 1848. 336–337. o.

⁶⁰ *Thuránszky Nándor*: Ezelőtt herceg Koburg, jelenleg hessen-kasseli választó-fejedelem nevét viselő 8. huszárezred 1848/9. évi története. In: *Honvédek könyve*. Új folyam. Kiadja és szerkeszti *Vahot Imre*. Pest, 1867–1868. 4–12., 66–74., 129–135. hasáb.; *Rédvay István*: Huszáraink hazatérése 1848/49-ben. Budapest, 1941. (A továbbiakban: *Rédvay* 1941.) 64–74. o.

⁶¹ *Kedves Gyula*: A szabadságharc hadserege I. A lovasság. 1. kiadás: Budapest, 1992., 2. kiadás: Budapest, 1998. 55. o.; Sulyok csapatának névsorát közli: *Rédvay* 1941. 134. o.

Kurka két visszaemlékezése közül a Vajna-féle változat szerint az ütközetből menekülő költő először az ő lovának kengyelszíjába kapaszkodott, majd miután nem bírta az iramot, eleresztette azt, beszaladt a kukoricásba, ahol két orosz lovas utolérte, s karddal végeztek vele.⁶²

Kurka 1896-ban Tury Gyulának már azt állította, hogy nem látta elesni a költőt, s azt sem tudja, hogy a kukoricásba, vagy a híd felé futott-e. Korábbi „visszaemlékezését” ki egészítette azzal, hogy Petőfi már sebesült volt, amikor találkozott vele.⁶³

Kételyeinket tovább növelik az olyan állítások, mint hogy Kurka szerint ő maga súlyosan sebesült lován menekült volna Fehéregyházától a 40 kilométerre lévő Kőhalomig.⁶⁴ Maga Kurka – a Vajna-féle visszaemlékezés szerint – először egy héttel az ütközet előtt Segesvárot látta Petőfit Bem irodájában, s ezért ismerte fel menekülés közben. Ez tényszerűen téves, hiszen Bem főhadiszállása a nyári hadjárat alkalmával soha nem volt Segesvárott. Ha az ütközetet megelőző tíz nap eseményeit nézzük, Bem július 22-én az Ojtozi-szoroson át betört Moldvába, ahonnan csak 25-én tért vissza Erdélybe. Július 25-én Berecken volt, innen Kézdivásárhelyre ment, majd Sepsiszentgyörgyön át 26-án érkezett meg Székelyudvarhelyre, 28-án pedig Marosvásárhelyre.⁶⁵

Megállapítható, hogy a Vajna-féle, 1888-ban megjelent visszaemlékezés szerint Kurka *ismerte*, a Túry-féle tudósítás szerint *nem ismerte* Petőfit az ütközet előtt, s az csak akkor mutatkozott be neki, amikor menekülés közben csatlakozott hozzá. A Vajna-féle szöveg szerint Petőfi Kurka kengyelszíjába kapaszkodva *gyalog* futott mellette, Túry tudósítása szerint Kurka *fölvette őt a lovára*, de Petőfi „a kengyeléből kivette a lábát és leugrott”, majd „zsebéből kivett egy kis könyvet”, s balkezével beleírta a nevét. (Menekülés közben igen életszerű jelenet.) Vajna szerint Kurka *látta*, a Túry-féle „interjú” szerint *nem látta* elesni Petőfit.

Ha három ilyen fontos kérdésben ugyanannak a szereplőnek két visszaemlékezése ilyen mértékben eltér egymástól, nem tudom, hogyan vehető komolyan közülük bármelyik, s hogyan alapozhatunk rájuk egy egész koncepciót?

Végül megjegyzendő, hogy Vajna szerint Szkurka/Kurka érkezésének napján „heves összeütközések voltak a muszkákkal”, amiből este tért vissza a szakaszával Kőhalomba, körülbelül éjjel 11 óra tájban. Csakhogy a kőhalmi összecsapásra, amelyet magyar részről Dobay József alezredes, orosz részről Dyck vezérőrnagy vezényelt, július 30-án került sor, amelyet követően Dobay Székelyudvarhely felé vonult vissza, Dyck csapatai pedig csak július 31-én vonultak tovább Segesvár felé.⁶⁶ Azaz, Szkurkának legalábbis időutazást kellett volna tennie ahhoz valamilyen párhuzamos térben, hogy július 30-án éjjel megérkezessen a július 31-i fehéregyházi ütközetből arra a Kőhalomra, amit egyébként aznap este

⁶² Hosszan ismerteti: *Szűcs* 2011. 40–43., röviden: *Ferenczi* 1910. 115–116. o.

⁶³ *Tury* 1896. 819. Ismerteti: *Ferenczi* 1910. 143. o.

⁶⁴ Ezt már a Vajna-féle visszaemlékezés megjelenése alkalmával kétségbe vonta Haller József. Lásd: Haller Ferenc levele Sándor Józsefhez az EMKE tikárához, Székelykeresztúr, 1888. február 2. In: *Petőfi-Muzeum*, 1. (1888) 48–52. hasáb. Ismerteti: *Ferenczi* 1910. 117. o. Vele szemben nem tartotta kizártnak Vajna állításait az ütközetben résztvevő Otrobán Nándor. Uo. 118. o.

⁶⁵ *Gyalóky Jenő*: Bem moldvaországi hadműveletei. *Történeti Szemle*, 3. (1918) 237–253. o.; *Gyalóky* 1932. 192–194., 197–201. o.

⁶⁶ *Nyepokojcsickij* 1999. 104–105. o.

már az oroszok szálltak meg, s ahonnan a Dobay-különítmény Homoródon és Oklándon át Székelyudvarhelyre vonult vissza.⁶⁷

A dolgot bonyolítja, hogy a Vilmos-huszárok azon százada, amelyben Vajna (és Kurka) szolgált, július közepétől Kóhalom környékén állomásozott, s rendszeresen végzett felderítést a környéken, amelynek során gyakoriak voltak az összecsapások az orosz előőrsökkel is.⁶⁸ Azaz, elképzelhető, hogy Vajna egy korábbi összecsapásra emlékezett, s ezt kapcsolta össze emlékeiben a július végi eseményekkel. Ezt a gyanúkat megerősíti az, hogy Vajna a Kurka Kóhalomba érkezésekor ott tartózkodó huszárok között említi azt a Domahidy Ferencet, aki két héttel korábban, július 15-én megsebesült egy ilyen összecsapásban, s akit a segesvári ütközet idején Marosvásárhelyen ápoltak.⁶⁹

Mindenesetre mindkét változat tele van képtelenségekkel és ellentmondásokkal, s ezeket Dienes joggal minősítette háryjánoskodásoknak. Így ha ezek alapján indulunk el, bizonyosabban jutunk tévútra, mint megnyugtató eredményre.⁷⁰

Petőfi/Petőfy Ignác és a 31. honvédszászlóalj

Papp Kálmán – kissé nyakatekert érveléssel egyébként úgy vélte, hogy a Heydte által látott halott is Petőfi volt – csakhogy nem Petőfi Sándor, hanem Petőfi/Petőfy Ignác, a 31. honvédszászlóalj főhadnagya, akinél azért volt ott Kemény Farkas Bemnek szóló jelentése, mert Kemény őt küldte futárként Bemhez, de miután már az ütközet végén érkezett, nem tudta azt kézbesíteni, s így a hír, hogy Kemény Farkas hadoszlopa aznapra nem várható, el sem jutott a tábornokhoz. Szűcs Gábor ezek után már tényként kezeli Petőfi/Petőfy Ignác elesétét, ami éppen nem mondható megalapozott állításnak.

Mint láttuk, bárkinek a holttestét is látta Heydte a szökökútnál, annál semmi esetre sem lehetett ott Kemény jelentése – ez a jelentés csak Heydte képzeletében létezett. Ezáltal viszont az egész futárküldetéssel kapcsolatos érvelés megdőlt, s nincs szükség egy másik Petőfi szerepeltetésére sem – jöllehet, Petőfi Ignác 1849. július 20. utáni sorsáról valóban nincsenek adataink.

Ami Petőfy Ignácot illeti, Bona Gábor kutatásainak köszönhetően 1848–1849-es pályafutásának főbb adatait ismerjük. 1824 körül született a Komárom megyei Felaranyos pusztán (azaz közel egyidős volt a költővel), a zágrábi katonai nevelőintézetben tanult, majd jogi tanulmányokat végzett. 1848. szeptember folyamán a Bécsben toborzott bécsi légió (Wiener Legion für Ungarn) katonájaként érkezett Magyarországra. 1848. novemberében az alakulat a Szatmár megyében gyülekező magyar csapatokhoz került. Érdekes, hogy itt Petőfy Ignác találkozott Petőfi apósával, Szendrey Ignác tiszttartóval: „az akkoriban Bécsből a décsi [sic!] táborozáshoz érkezett úgynevezett aulisták között is hallottam és láttam egy Petőfi Ignác Sándor nevű fiatal orvostanulót” – írta róla 1850.

⁶⁷ Mindezt már Haller Ferenc megírta. Lásd: Haller Ferenc levele Sándor Józsefhez az EMKE tikárához, Székelykeresztúr, 1888. február 2. In: *Petőfi-Muzeum*, 1. (1888) 48–52. hasáb.

⁶⁸ A század ténykedésére lásd: Domahidy Ferenc Domahidi Menyhérthez írott leveleit. Közli *V. Waldapfel Eszter*: A forradalom és szabadságharc levelestára. IV. k. Budapest, 1965. (A továbbiakban: *V. Waldapfel* 1965.) 135–136., 157–159., 165–167., 223–226., 295–297. o.

⁶⁹ *Csernátoni Gyula*: A hírlapok Petőfi haláláról. *Petőfi-Muzeum*, 1. (1888) 44. hasáb.; Domahidyre lásd: 1849. július 22-én írott levelét, közli: *V. Waldapfel* 1965. IV. k. 223–227. o.

⁷⁰ *Dienes* 1958. 357–358. o.

július 15-én kelt, Petőfi Sándor halálával kapcsolatos nyilatkozatában Szendrey Ignác, hozzátéve, hogy „ha ilyen hallatszik életben létezőnek, hihető, ezek neveit zavarják össze amannak nevével.”⁷¹

Petőfy Ignác az 1848. november 25-i dési ütközetben meg is sebesült, egy ellenséges könnyűlovas lova letiporta. Sebéből felépülve hadnaggyá nevezték ki. „Mint hadnagy, érdemdús fővezérünk, Bem által, Szathmáry Barna tábornokari századossal Miskolcra, és onnan Pestre, hadseregünkhöz fegyvert szállítandó valék kiküldve – írta 1849 áprilisában Mészáros Lázár hadügyminiszternek – , itt, miután a fővezér által igénybe vett gyors utazás temérdek fáradalmi következtében sérvem [sérülésem] még veszélyesebben kiújult, mind ez, mind pedig a fegyverek megérkeztéig szükségelt várakozás, Pesthez kötvé tartott.” Pesten ágyának esett, és a pesti katonai kórházba került, ahol március 10-ig feküdt. Közben 1849. januárjában Pesten a cs. kir. csapatok fogságába került. 1849. március végén sikerült Pestről kiszabadulnia, s Debrecenbe ment. Április elején beadványban kérte Mészáros Lázár hadügyminisztert, „hogyan hazám és szabadság iránti magas vonzalmam- s ösztöneimnek tért engedve, engem bármely hadrészhez előbbi állásomba visszahelyezni kegyesen szíveskedjék.”⁷²

A hadügyminisztérium katonai osztálya ezek alapján április 12-én utasította a 31. honvédszászlóalj parancsnokságát, hogy „nevezett hadnagy urat előbbi rangjával a zászlóaljnál alkalmazza.”⁷³ Petőfy azonban mégsem utazott el, hanem április 13-án Debrecenben ismét kérelemmel fordult Mészároshoz, s arra hivatkozva, hogy alakulatához saját költségére kellene elutaznia, kérte, „miszerint kineveztetésem napjától illetett, de mindezideig – amennyiben csatában kapott sérvem távol, az ellenség által elfoglalt földön kényszerített lennem – kézhez nem kapott úgy egyenruházati, mint havi illetményeim öszvegenek az illető helyeken ezen érintett illetményem öszvegenek kifizetése iránt utasítást adni kegyeskedjék.”⁷⁴ Mészáros április 22-én úgy intézkedett, hogy Petőfynek a helyi hadipénztárból utalják ki az április havi hadnagyi illetményét, illetve 25 forintnyi útiköltséget, s erről értesítette a 31. honvédszászlóalj parancsnokságát is.⁷⁵

Petőfy Ignác ezt követően valóban bevonult alakulatához Erdélybe, nem tudni, hogy pontosan mikor. Az alakulat április 30-án kelt tisztí névsorában még nem szerepel a neve.⁷⁶ Az alakulat június első feléig a Dobay József alezredes vezette beszercei hadosztályhoz tartozott és Besztercén állomásozott. Puhl Ignác őrnagy egy 1849. május 31-én kelt iratában említette Petőfy Ignác nevét.⁷⁷ Az utolsó róla szóló adat szerint 1849. július 19-én Puhl őrnagy főhadnagyi kinevezésre terjesztette fel.⁷⁸

⁷¹ Hulesch 1990. 57. o.

⁷² MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. (A továbbiakban: MOL HM Ált.) 1849:10063. [Eredetileg 1849:9740.]

⁷³ MOL HM Ált. 1849:10063. [Eredetileg 1849:9740.]

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ MOL HM Ált. 1849:13170.

⁷⁷ MOL HM Ált. 1849:19032.

⁷⁸ MOL HM Ált. 1849: 25655. Életrajzát lásd: *Bona Gábor*: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. II. kötet. H-Q. Budapest, 1998. (A továbbiakban: *Bona* 1998.) 668–669. o.

Ami magát az alakulatot illeti, jelen ismereteink szerint a 31. honvédszászlóalj öt százada június 11-én még Besztercén és Borgóprundon állomásozott 739 főnyi létszámmal.⁷⁹ A 6. század – Lászlófalvi Velics Károly visszaemlékezése szerint – már 1848. márciusától Torda környékén állomásozott, s a román felkelők ellen harcolt.⁸⁰

Az erdélyi hadsereg 1849. június 18-i összesített kimutatása szerint a 861 főnyi zászlóalj nagyobb részt továbbra is Besztercén állomásozott, 368 katonáját viszont Marosvásárhelyre vezényelték át.⁸¹ Ennek ellentmond az, hogy Puhl június 17-én Marosvásárhelyről küldött jelentése szerint a zászlóalj 699 főből áll, 375 gytucos és 266 kovás puskával rendelkezik (azaz közel 60 főnek nem volt lőfegyvere).⁸²

Az erdélyi hadsereg június 20-i, Marosvásárhelyen készült összesített kimutatása szerint az alakulat 4 (!) századból állt 861 fővel; ebből egy század Marosvásárhelyen volt, három pedig Tordára vonulóban.⁸³ A június 23-án Marosvásárhelyen készült újabb összesítés ismét 861 főt tüntet fel, de az ugyanaznap kelt elhelyezési kimutatásban csak három századot találunk 700 fővel Tordán; 160 fő és egy század eltűnt valahol.⁸⁴

Július 4-én a Szathmáry Dániel százados vezette 6. század a pilisi hegyen a román felkelők ellen csatázott, majd rövidesen Gyulafehérvár felé vonult.⁸⁵ Puhl július 5-ről és 12-ről Tordán keltezte egy-egy jelentését.⁸⁶ Július 19-én a zászlóalj Kolozsvárott volt, s 20-án már a korábban elszakadt 6. századot is itt találjuk.⁸⁷ Az erdélyi hadsereg aznap, Marosvásárhelyen kelt, Gyalókey Lajos százados által aláírt állomány-kimutatásában (Standes-Ausweis) a zászlóalj létszáma ismét 861 fő (mint június 23-án), az elhelyezési kimutatásban (Dislocations-Tabelle) viszont hiába is keressük az alakulatot.⁸⁸ Ez a hiány nem tünt fel Gyalókey Jenőnek sem, aki ezen irat és más kimutatások alapján próbálta meg rekonstruálni az erdélyi hadsereg ekkori létszámát.⁸⁹

⁷⁹ Lásd erre a besztercei hadosztály létszámkimutatását. Közli: *1848–49. Történelmi Lapok*, 4. (1895) 80–81. o.

⁸⁰ *Lászlófalvi Velics Károly*: Jegyzetek az 1849-ik évi eseményekről. *1848–49. Történelmi Lapok*, 4. (1895) (A továbbiakban: *Lászlófalvi Velics Károly* 1895.) 43–46. o. Lásd még: *Kövári* 1861. 226. o. Kövári szerint az alakulat két százada vett részt a havasok zárolásában, de az általa megadott két századparancsnok (Filla Pál százados és Valla Lajos főhadnagy) az 50. honvédszászlóaljban szolgáltak; a 31. honvédszászlóalj itt lévő századának parancsnokát, Szathmáry Dániel századost viszont az 55. (!) honvédszászlóalj egyik százada élére helyezi. Fillára lásd: *Bona* 2008. I. köt. 351. o. Vallára lásd: *Bona* 1999. III. köt. P–Zs. 412. o.

⁸¹ Nagyszeben, 1849. jún. 18. MOL P 876. A Gyalókey-család levéltára. (A továbbiakban: Gyalókey-lt.) 1848–1849. évi iratok. №. 36.

⁸² MOL Gyalókey-lt. 2. tét. №. 34.

⁸³ MOL Gyalókey-lt. 2. tét. №. 38., közli *1848–49. Történelmi Lapok*, 3. (1894) 206–207. o.

⁸⁴ Közli: *Nyepokojcsickij* 1999. 172., 174. o.

⁸⁵ MOL H 29. Pénzügyminisztérium. Pénztári osztály. (A továbbiakban: PM PO.) 1849:12432.; *Lászlófalvi Velics* 1895. 43–46. o.

⁸⁶ MOL HM Ált. 1849: 31539., 24726.

⁸⁷ Puhl Ignác – Hadügyminisztérium. Kolozsvár, 1849. júl. 19. MOL HM Ált. 1849:25655.; Szathmáry százados, a 6. század parancsnoka, uo., 1849. júl. 20. MOL PM PO 1849:12432. – John Paget július 19-én azt jegyezte fel naplójába, hogy Bem a havasokból éppen akkor érkezett zászlóaljat egyenesen Marosvásárhelyre rendelte. *Horváth Jenő: A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben*. Paget János feljegyzései, 1849. június 13 – augusztus 27. *Hadtörténelmi Közlemények*, 29. (1928) (A továbbiakban: *Horváth* 1928.) 361. o.

⁸⁸ HL 1848–49. 38/312.

⁸⁹ *Gyalókey Jenő*: Az erdélyi honvédsereg hadrendje és állománya 1849. július 20-án. *Magyar Katonai Szemle*, III. (1934) 7. sz. 214–220. o.

Július 20-án Stein Miksa ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg parancsnoka elrendelte a Gyaluban és Bánffyhunyadon állomásozó csapatok másokkal történő felváltását és Kolozsvárott történő összpontosítását, három zászlóaljat pedig Szamosújvárra rendelt.⁹⁰ A három zászlóalj együttes vezérletét Puhl Ignác őrnagyra bízta.⁹¹ A kiküldetés célja az volt, hogy Grotenhjelm altábornagy hadosztályát, amely időközben a Damaszkín György vezette beszercei hadosztályt délkelet felé űzte, majd Besztercén foglalt állást, a Kolozsvár elleni támadástól visszatartsa. Stein július 20-i rendeletének szövege alapján azonban az is elképzelhető, hogy a három zászlóalj feladata Damaszkín megsegítése lett volna, ha az újra Beszterce irányába akart volna támadni.⁹²

Miután azonban Grotenhjelm nem Kolozsvár felé nyomult, sőt, Damaszkín üldözésébe fogott, Kemény Farkas Puhl különítményét visszarendelte Apahidára és Szamosfalvára, majd Kolozsvárra, s Kemény már-már a város védelmét kezdte szervezni, sőt, július 28-án arról beszélt, hogy visszavonja csapatait Gyaluig.⁹³ Az időközben Erdélybe visszatért Bem utasította Keményt, hogy csapatai egy részével siessen Marosvásárhelyre, s Damaszkín beszercei hadosztályával egyesülve űzzék vissza Besztercére a dél felé nyomuló Grotenhjelmet.⁹⁴ Nem tudjuk, hogy ez az utasítás mikor ment el. Bem Damaszkint július 27-én váltotta le, s nevezte ki helyére Forró Elek ezredet (az intézkedést egyébként nem hajtották végre), így feltételezhető lenne, hogy a Keménynek szóló parancs is ekkor kelt.⁹⁵ Am elképzelhető, hogy már július 25-én Bereckről elküldte az utasítást Keménynek, hiszen ekkor már tudott a szászrégeni vereségről, s elvileg arról is értesülhetett, hogy Damaszkín csapatai július 24-én Marosvásárhelyen túlra hátráltak.⁹⁶

Nem tudjuk, hogy Bem Keményhez intézett parancsa mikorra ért Kolozsvárra, de valószínűsíthető, hogy július 27-én már ott volt. Erre mutat Boczkó Dánielnek, Erdély tejhatalmú országos biztosának július 28-án délelőtt 10 órakor Hodossy Miklóshoz, Bihar megye kormánybiztosához intézett sajtókezű levele. Eszerint a július 27-éről 28-ára érkező éjjel jött a hír, hogy a Marosvásárhely és Szászrégen között táborozó „muszka sereg” [azaz a Grotenhjelm-hadosztály] visszavonult Beszterce felé, egészen Tekéig. Damaszkín György hadosztálya ezután ismét megszállta Marosvásárhelyt: „Kolozsvár, Szamosújvár és Torda vidéken álló seregünk nagyobb része, mintegy 4000 főnyi gyalogság és 200 lovas ma nyomul Marosvásárhelyre, Damaszkín kis seregével magát öszvekötenőd. – Onnét offenzíve fognak működni. Bem altábornagy is majdan seregének egy részével,

⁹⁰ Szépszőgi Ferenc őrnagy – kolozsvári katonai főparancsnokság, hely nélkül, 1849. júl. 20. MOL R 293. Bihar megye iratai. 1. tétel. №. 105. „Az 1-ő zászlóalj parancsnokságától kivett rendeletek és parancsok.” A Bihar megyei nemzetőrség 1. zászlóalja, a Bihari Önkéntes Őrhad Zászlóalj, majd később 123. honvédszászlóalj levelező és parancskönyve. 1848. dec. 7. – 1849. júl. 30. (A továbbiakban: 123. honvédszászlóalj levelezőkönyv.) №. 188.

⁹¹ Puhl Ignác – Szépszőgi, hely nélkül, 1849. július 20. MOL123. honvédszászlóalj levelezőkönyv. №. 184. Lásd még Stein 1849. július 20-i rendeletét. *Honvéd*, 1849. júl. 20. №. 175. 693. o.

⁹² Szépszőgi – 6. és 8. hadmegye parancsnoksága, hely nélkül, 1849. júl. 30. Uo. №. 191.

⁹³ *Horváth* 1928. 484. o.

⁹⁴ Bem – Kossuth, Marosvásárhely, 1849. júl. 28. HL 1848-49. 40/300a.

⁹⁵ Bem – Forró, Székelyudvarhely, 1849. júl. 27. HL 1848-49. 40/199. Július 27-re datálja a parancsot Veress János vezérkari főhadnagy is. *Veress János*: Háromszék önvédelmi harcza. 1848–49. *1848–1849. Történelmi Lapok*, 7. (1898) 75. o.

⁹⁶ Lásd erre Petőfi 1849. júl. 29-én kelt levelét feleségéhez, Szendrey Júliához: „Berecken jön hozzá a tudósítás, hogy Szászrégennél megverték a mieinket, s ezek borzasztóan szétfutottak, vágatott tehát ide a bajt helyrehozni...” Közli: Petőfi Sándor levelezése VII. k. 216–217. o.

mely jelenleg Udvarhely és Háromszék vidékének nagyobb részét az ellenségtől kitisztította, az ellenséget hátulról megtámadja, s két tűz közé veszi.”⁹⁷

Kemény csapatai július 29-én délután 3 órakerkeztek meg Kolozsvárról Tordára, ami – tekintve a két település közötti távolságot – azt feltételezi, hogy a sereg előző este vagy aznap hajnalban indult el. Kemény egyben – valószínűleg Bem parancsára – elrendelte a havasokat zároló erők tordai összehívását is.⁹⁸ A Kemény által hozott csapatok között ott volt a 31. honvédszászlóalj is. Az alakulat augusztus 2-án Marosvásárhelyen csatlakozott Bemnek a segesvár-fehéregyházi ütközetből oda visszavonuló seregrészével, valamint a szintén ott állomásozó Damaszkín-hadosztállal, s részt vett a Nagyszeben visszafoglalására indított támadásban. Az alakulat ott volt (és nagyobbrészt meg is semmisült) az augusztus 6-i nagyszeben-nagycsúri ütközetben, Puhl Ignác őrnagy pedig a vereség után elhagyta csapatait, s csak később csatlakozott vissza. Az alakulat Dévánál tette le a fegyvert augusztus 18-án.⁹⁹

Ott volt-e Teleki Sándor a fehéregyházi ütközetben?

A Petőfi eltűnéséről, illetve haláláról szóló, némi hitelt érdemlő visszaemlékezéseknek van két állandó elemük: az egyik szerint az illető szerző beszélt (utoljára) a költővel; a másik szerint az illető szerző majdnem megmentette Petőfit, de aztán különböző tényezők miatt ez mégsem sikerült neki. A segesvár-fehéregyházi ütközetéről szóló tucatnyi leírás között ugyanakkor van egy, amely ugyan már több mint 130 éve napvilágot látott, azonban sem a had-, sem az irodalomtörténet-írás nem foglalkozott különösebben a forrásértékével, holott mindkét elemet megtaláljuk benne. Ez nem más, mint gróf Teleki Sándor ezredesnek, Petőfi barátjának, „az erdélyi összes hadsereg főfelügyelőjének” 1888-ban megjelent visszaemlékezése, az „Utolsó találkozásom Petőfi Sándorral.”

Teleki szerint Bem az ütközet végén, amikor már látta, hogy a dolgok kezdenek rosszra fordulni, s Kemény Farkas hadoszlopa nem mutatkozik, arra utasította őt, hogy a marosvásárhelyi úton elindulva, keresse meg Keményt, s mondja meg neki, hogy siessen Héjjasfalvára, mert ő hátrálni kénytelen, s azon túl vesz állást.

Majd így folytatja:

„Menet a lejtőn Petőfivel találkozom, vászonzubonyban volt, gyalog, lassan lépdegélt fölfelé, kardját bot helyett használta.

Megálltam.

– Hová mégy? – kérdé.

– Az öreg úr [Bem] küld Kemény Farkas után, jöjj velem.

– A csatát csak nem hagyom itt.

– Mit csinálsz te itt gyalog?

– Hiszen lovam nincsen, csak nem kutyaagolok utánad.

⁹⁷ MOL H 106. Hodossy Miklós kormánybiztos iratai. 7. doboz.

⁹⁸ Egy ismeretlen tordai polgár naplója, 1848. április 20. – 1849. szeptember 6. MOL R 31. Naplók, feljegyzések. 2. csomó. №. 2030. 1849. júl. 29. (A továbbiakban: Tordai polgárnapló. 1849.)

⁹⁹ *Thoroczkay* 1895. 46. o.; *Bisztray* é. n. 371. o.; Szöllősy István: A XII. önkéntes honvédszászlóalj működése az erdélyi hadjáratban. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 6. (1897) 74. o.; *P. Szathmáry Károly*: 1848–49-diki emlékeim. In: *Tóth Kálmán* (szerk.): A honvédménház könyve. Pest, 1870. 188. o.; *P. Szathmáry Károly*: Emlékeim. Szilágysomlyó, 1884. 102. o.

– Török (ordinanc káplárom volt, híres Vilmos-huszárról, ma is él Fehérgyarmaton) leszáll, te jössz az ő lován, ő meg felül egy másik lovamra, s jön utánunk.

– Nem bánom.

Kardját derekára kötötte, Török leszállt a lováról, ama pillanatban, mikor a kengyelbe akarta tenni a lábát, megdölgözött.

– Nem megyek druzsám, nem hagyom itt a csatát.

Katonaember, kivált csatában, nem válogatja szavát; Cambronne híres mondását: a öreg gárda meghal, de nem adja meg magát, Hugo Victor másképp kommentálta; én is olyat mondtam neki, amit ide nem írhatok.

Így váltunk el egymástól, s ez volt utolsó találkozásom Petőfivel.¹⁰⁰

Az 1888-an megjelent visszaemlékezés – amennyire tudható – nem keltett különösebb visszhangot; az egymással oly szívesen vitatkozó vélt és valós szemtanúk, s az értő és amatőr kutatók egyike sem foglalkozott vele. Jellemző, hogy Ferenci Zoltán sem a Petőfi-monográfiában, sem a Petőfi eltűnésének irodalmáról szóló kötetében nem említi.¹⁰¹ Ugyanígy mellőzte Gyalóky Jenő a segesvári ütközetről szóló tanulmányában. Igaz, a szöveg ekkor még csak hírlapi közlésben volt hozzáférhető, s Gyalókyknak többé-kevésbé megalapozottan rossz véleménye volt a Petőfi halálát tárgyaló irodalomról.

Dienes András nem foglal állást, de megjegyzi, hogy „ebben az utolsó – Teleki szerint a segesvári csatátéren történt – találkozásban nagyon sok egészen hihetetlen részlet van. Már önmagában az, hogy Teleki részt vett a segesvári ütközeten – nevére hallgat az ütközet gazdag irodalma. De Marosvásárhelyen ott volt, tehát így láthatta Petőfit a vászon zubbonyában.”¹⁰²

Hatvany Lajos teljes egészében idézi a Teleki által megörökített párbeszédet. Petőfi két mondatát kommentálja is. „A csatát csak nem hagyom itt.” Erről azt írja: „Ez már Petőfi hangja!” Petőfi utolsó mondatáról („– Nem megyek druzsám, nem hagyom itt a csatát.”) pedig lelkesülten így ír: „Ez is olyan frázismentes kijelentés, melyet bizvást tulajdoníthatunk Petőfinek.”¹⁰³

Mikó Imre szerint „A jelenet drámai. A baj csak az, hogy Teleki Sándor a segesvári csatában nem vett részt.”¹⁰⁴

Teleki pályafutásának egyik legjobb ismerője, Csetri Elek az általa összeállított Teleki-emlékiratválogatásból ezt az írást kihagyta. A kötethez írott bevezetőjében ugyanakkor úgy fogalmaz, hogy Teleki „valószínűleg nem vett részt a véres segesvári csatában sem. Egyike lehetett azon futároknak, akiket a válságos helyzetben levő Bem kisdied serege megsegítésére Kemény Farkas hadtestéért menesztett.”¹⁰⁵ Azaz, Csetri nem zárja ki, hogy Teleki visszaemlékezésének történeti szempontból „lényeges” eleme igaz lehet. A Teleki 1848–1849-es működéséről közel húsz évvel később írott tanulmányában meg sem említi a segesvári ütközetet, azaz voltaképpen megkerüli a kérdést.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Görög Livia (s. a. r.): Teleki Sándor emlékezései. (Magyar Századok.) Budapest, 1958. 213. o.

¹⁰¹ A Petőfi-monográfiában utoljára 1849. márciusánál említi Telekit. Lásd: *Ferenci* 1910. III. köt. 323–324. o.

¹⁰² *Dienes* 1958. 521. o. 136. jegyzet.

¹⁰³ *Hatvany Lajos*: Így élt Petőfi. 2. kiadás. Budapest, 1967. II. köt. 851–852. o.

¹⁰⁴ *Dávid – Mikó* 1972. 313. o.; *Dávid – Mikó* 1998. 252–253. o.

¹⁰⁵ *Teleki Sándor*: Emlékezzünk régiekről. Emlékezések és levelezés. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi *Csetri Elek*. Bukarest, 1973. 19. o.

¹⁰⁶ *Csetri Elek*: Teleki Sándor 1848–49-ben. *Aetas*, (1992) 1–2. sz. 194–210. o.

Kerényi Ferenc nem említi magát a találkozást, ugyanakkor Teleki emlékirata lapján tényként kezeli azt, hogy Bem az ütközet végén Telekit Keményhez küldte. Mi több, ezek alapján joggal csodálkozik azon, hogy ha Kemény valóban jelentette, hogy – miként ez Heydte jelentéséből következik – csak 1-jén vagy 2-án ér Marosvásárhelyre, Bem miért erőltette aznap az ütközetet?¹⁰⁷

Teleki 1848–1849-es működésének részletei még feldolgozatlanok, de nagyszámú jelentése és egyéb irata alapján útvonala viszonylag jól követhető. Annyi bizonyos, hogy július 11–28. között – leszámítva azt a néhány napot, amikor a Damaszkín alezredes vezette csapatok visszavonulása miatt elhagyta a várost – Teleki Marosvásárhelyen tartózkodott.

Mindezek alapján nem zárható ki, hogy Teleki – mint a hadseregellátás fő felelőse – elkísérte Bemet az ütközetbe, annál is inkább, mert ha Bem csapatai ott győznek, nyilván a hadsereg mellett lett volna a helye. Önmagában az a tény, hogy egyetlen kortárs sem említi az ütközetben résztvevők között, nem jelent semmit, hiszen más, Bem törzséhez tartozó személyek részvételéről is általában csak onnan tudunk, hogy az illetők megírták a visszaemlékezésüket. A szemtanúk többsége az ütközet nagy részét egy-egy jól behatárolható területen töltötte, azaz nem is igen találkozhatott Bem környezetével.

A visszaemlékezés többi részével kapcsolatban azonban már lehetnek bizonyos kétegyeink. Teleki szerint Bem június végén vagy július elején a tekei főhadiszállásról küldte őt Kolozsvárra, s nevezte ki az erdélyi haderő élmezőnyének, felszerelési és lőszerkészítési főfelügyelőjévé. Közli is az ezzel kapcsolatos rendeletet, de dátum nélkül. Bem egy július 1-jén Kossuthhoz intézett jelentéséből azonban kiderül, hogy a kinevezés dátuma július 1., helyszíne pedig valóban Teke volt.¹⁰⁸ Teleki ezt követően – emlékirata szerint – Kolozsvárra ment, ami szintén igazolható: július 6-án onnan küldött jelentést Kossuthnak.¹⁰⁹ Itt kapott Bemtól egy, a moldvai betörést követően, Kézdivásárhelyről keltezett rendeletet, hogy mielőbb Marosvásárhelyre menjen. „...e parancsolat vétele után rögtön elindultam, és július 29-én jelentettem magam a tábornoknál.”¹¹⁰

Itt viszont már némi hiba van, ugyanis Teleki már július 11-én Marosvásárhelyen volt,¹¹¹ s július 19-én és 20-án is innen küldött jelentést Bemnek,¹¹² s tudunk július 21-én itt kiadott intézkedéséről is.¹¹³ Amikor a Damaszkín-hadosztály július 24-én Sáromberkéről – Marosvásárhelyt kikerülve – Erdőszentgyörgyre tette át főhadiszállását, valószínűleg Teleki is elhagyta a várost. Miután a Grotenhjelms-hadosztály nem üldözte Damaszkín csapatait, Teleki is visszatért, s július 28-án innen írt lelkes hangvételű beszámolót az időközben Nagyváradra távozott Dobozy István marosvásárhelyi kormánybiztosnak arról, hogy Bem aznap délután 3 órakor megérkezett a városba, s ez „minden ember kebelét bátorsággal

¹⁰⁷ Kerényi 2002. 459., 464. o. Utóbb Teleki (Koren István, Sass István, Vahot Imre, Klapka György) emlékiratairól így nyilatkozik: „Ezek a színes, sok részletet megőrző, de természetesen forráskritikát igénylő írások szinte csábítottak egy regényes életrajz összeállítására.” Uo. 480. o.

¹⁰⁸ Bem – Kossuth, Teke, 1849. júl. 1. MOL OHB 1849:9134.

¹⁰⁹ Teleki – Kossuth, Kolozsvár, 1849. júl. 6. MOL H 29. PM Po. 1849: 10 802.

¹¹⁰ Teleki Sándor emlékezései 1958. 209–210. o.

¹¹¹ Teleki – Udvari gondviseléség, Marosvásárhely, 1849. július 11. MOL R 189. Teleki Sándor iratai.

¹¹² MOL R 14. József Bem iratai. 3. tét. 2. fasc. №. 16. és №. 21.

¹¹³ *Biás István*: Marosvásárhely a szabadságharc alatt. Függelékül: A marosvásárhelyi zenélőkút mestere. Különlenyomat a *Marosvásárhely* 1900. évi évfolyamából. Marosvásárhely, 1900. 37. o.

villanyozta át.” Tudatta továbbá, hogy útban van, s másnap megérkezik „nyolcezer főből álló serege az ellen megsemmisítésére.”¹¹⁴

Teleki emlékirata szerint miután jelentkezett Bemnél, a tábornok utasította, „hogy az élelmezést, minden lő[szer]készletet Segesvár felé” indítsa, „a legnagyobb gyorsasággal”, személyes felügyelete alatt, s Székelykeresztúron várja be őt. Teleki ki is adta az ezzel kapcsolatos rendeleteket, és elindította a szállítmányokat. Közben az utcán találkozott Petőfivel, (ami nyilvánvalóan csak július 29-én történhetett), aki elkísérte őt a szállására, ahol kedélyesen beszélgettek. Rövidesen Bem magához rendelte Telekit.¹¹⁵

Az elbeszélés itt lényegében megszakad, Teleki átugorja július 30-a eseményeit, szövegéből nem derül ki, hogy ő maga már 29-én, vagy csak 30-án indult el, s hogy a 30-áról 31-ére virradó éjszakát hol töltötte. Tudjuk, hogy Bem 30-án hajnalban indult el Marosvásárhelyről, s Székelykeresztúron éjszakázott. Elképzelhető, hogy Teleki már 29-én útnak indult, mindenesetre Gyalóky Lajos százados nem említi, hogy a főhadiszálláson találkozott volna vele. Székelykeresztúrnál tovább aligha indíthatta a szállítmányokat, hiszen a hadsereg élelmiszer- és lőszerkészletét az ellenséghez közeledve istenkísértés lett volna a csapatok előtt vonultatni.

Teleki emlékirata július 30-ával, pontosabban, 31-ével folytatja az események elmondását, ugyanis ahogy Bem Marosvásárhelyre érkezését egy nappal későbbre, úgy a segesvári ütközetet egy nappal korábbra, azaz július 30-ára datálja. A csataleírás sablonos és pontatlan: „A csata megkezdődött, aránytalan erővel folyt, mi kevesen, ők légió, ők támadnak, mi visszaverjük, és ez ismétlődik többször. Bem leszáll lováról, a székely üteghez megy, céloz, s Szkarjatyin elesik. Lőnek gyorsan, szaporán, szakadatlanul. Az ágyúk kimelegednek, s rendre hasadoznak; Gábor Áron öntötte őket harangokból...”¹¹⁶

Nos, tudjuk, hogy a nyomasztó orosz túlerő ellenére az ütközet első szakaszában nem Lüders, hanem Bem csapatai voltak a támadók. Azt, hogy Bem irányozta volna a Szkarjatyint halálosan megsebesítő lövést, először Lengyel József említette 1860-ban: „A legelső lövést egy 6 fontos ágyúból Bem tábornok tétette, ő maga célozván lóhátáról, s ez ejtő el a kémszemlélsző kozák tábornok Szkáriátint.”¹¹⁷ Lengyel azonban nem volt szemtanúja az esetnek, lóról pedig semmilyen ágyút nem lehet irányozni; nem is beszélve arról, hogy a korabeli lövegekkel nem lehetett pontosan célzott lövést leadni, bármekkora mestere is volt Bem a tüzérségnek. Ezt a történetet – immáron nem lóról, hanem gyalog történő irányzással – Haller Ferenc gróf is elmondta Thaly Kálmánnak, aki 1860-ban meg is írta a *Vasárnapi Ujságban*.¹¹⁸ A Bem által történt irányzást éppen Teleki emlékezése megjelenésének évében cáfolta meg Gyalóky Lajos, s nem tud róla a székely lovasütegben szolgáló Dáné Károly tüzemester sem.¹¹⁹

¹¹⁴ Teleki – Dobozy, Marosvásárhely, 1849. július 28. MOL H 114. Különböző kormánybiztosok, Dobozy István iratai.

¹¹⁵ Teleki Sándor emlékezései 1958. 210–211. o.

¹¹⁶ Teleki Sándor emlékezései 1958. 211. o. Első megjelenése a *Budapesti Hirlap* 1887. február 27-i számában.

¹¹⁷ Közli *Dienes* 1958. 293. o.

¹¹⁸ *Vasárnapi Ujság*, 2. (1860) 600. o.

¹¹⁹ *Vasárnapi Ujság*, 2. (1860) 588. o.; *Dáné Károly: Kik estek el Segesvárnál? 1848–49. Történelmi Lapok*, 6. (1897) 125. o. Mindezek alapján a Bem által történt irányzást mendemondának vélte Gyalóky Jenő is. Lásd: *Gyalóky* 1932. 221. o.

A Gábor Áron-féle ágyú megrepedésére és a harcvonalból történt kivonására délután 1 óra tájban került sor.¹²⁰ Teleki szerint ezt követően az oroszok kétfelől túlszárnyalták a magyar sereget, mire Bem, ezt látva, a következőt parancsolta neki: „Menjen a Vásárhelyre vezető úton mindaddig, míg Kemény ezredest találja, fogja föl, s mondja neki, hogy siessen Héjjasfalvára, én hátrálni vagyok kénytelen, mert itt körülvesznek; Héjjasfalván túl veszek állást, erőltetett menetben siessenek, még nincsen semmi elveszve.”¹²¹

Bem csapatainak utolsó támadási kísérletére délután 4 és 5 óra között, az orosz lovaság rohamára pedig nagyjából délután 5 órakor került sor.¹²² Ha a Teleki visszaemlékezésében leírtakat komolyan vesszük, Teleki délután 5 óránál előbb nemigen indulhatott volna el; ekkor viszont a dombról lejőve aligha találkozhatott a bizonyíthatóan a faluban lévő költővel.

Magával a Bem által adott utasítással is gond van. Mint Gyalóky Jenő kutatásai-ból tudjuk, Bem haditerve egy három irányból történő támadásra épült: az általa vezetett (fő)oszlopnak Székelykeresztúr, Kemény Farkasnak Marosvásárhely, Dobay Józsefnek pedig Kóhalom felől kellett volna támadnia. Azaz, semmi értelme nem lett volna annak, hogy Teleki a Marosvásárhely környékén sejtett Keményt kerülő úton lehozza Héjjasfalváig, amikor annak a Marosvásárhely–Segesvár főúton kellett volna támadnia. Ha pedig Bem – amiként ez történt – a (várható) vereség után Nagyszeben ellen akart támadni, akkor Kemény csapatainak jobb volt Marosvásárhelyen maradniuk, hiszen onnan gyorsabb és egyenesebb úton juthatott el Nagyszebenhez, mintha Héjjasfalváról fölöslegesen újra meg kell tennie a Marosvásárhelyre vezető utat.

Kételyeinket tovább növeli az, hogy Teleki a történetet rövidebb formában már több mint tíz évvel korábban, az „Aradon” című visszaemlékezésében megírta, s ez kötetben már 1882-ben megjelent. Ebben a segesvári ütközetről a következőket írja: „Bem Erdélyben elvesztette a segesvári csatát; látván, hogy minden ponton túl van szárnyalva, egy célra összpontosítá útegeit, s a muszka táborkarra lövetett; Szkarjatyin elesett. [...]

A csata kezdetén magához parancsol a vezér, s azt mondja:

Menjen Ön a héjjasfalvi úton Vásárhely felé. Kemény ezredest fogja ütközben találni csapatjával, fogja fel s hozza ide, én addig tartom magamat, vagy hátrálok Vásárhelynek.

Ekkor láttam Petőfit utoljára. Hívtam, jönne velem, azonban nem akarta a csatát otthagyni. Mi történt vele, ki tudja megmondani.

Keményt csakis Vásárhelyen találtam, emberei ki voltak merülve, pihentetett.

Nyargoncot küldtem a tábornokhoz, megírom, hogy Keményre ne számítsion. Azon éjjel Bem is Vásárhelyre érkezett, magához rendelt.”¹²³

Nos, míg az 1887-es visszaemlékezés az ütközet második felére (végére) teszi Teleki Keményhez indítását, az 1876. évi emlékezése már az ütközet elejére. Szkarjatyin halálos megsebesülése az ütközet kezdetén történt, ahogy azt Teleki 1887-ben helyesen írja; 1876-ban ugyanezt még az ütközet végére tette. S végül, ha az 1876. évi emlékezés kronológiáját fogadnánk el hitelesnek, miétt adott volna Bem új, a korábbítól eltérő parancsot az ütközet

¹²⁰ Gyalóky 1932. 223. o.

¹²¹ Teleki Sándor emlékezései 1958. 212. o.

¹²² Gyalóky 1932. 227. o.

¹²³ Teleki Sándor emlékezései 1958. 213–214. o. Első megjelenése a *Hölgyfutár* 1876. október 12-i számában. Innen átvéve *Teleki Sándor*: Egyről-másról. Újabb emlékeim. Budapest, 1882. I. k. 102–103. o.

kezdetén a reményei szerint Marosvásárhely felől Lüderst oldalba támadó Keménynek, amikor egész haditerve Kemény beavatkozására épült?

De a továbbiakkal is gond van. Teleki szerint Kemény csapatait Marosvásárhelyen találta. Ha ez július 31-ére érti, akkor aligha, hiszen Kemény hadoszlopa csak augusztus 1-jén érkezett meg.¹²⁴ Ugyanígy téves az az állítása is, hogy Bem aznap éjjel szintén megérkezett volna, ugyanis éjjel 1 órakor érkezett meg Székelykeresztúrra, ahonnan még aznap éjjel továbbindult Marosvásárhelyre, ahová augusztus 1-jén déltájban érkezett meg.¹²⁵

Summa summarum, mindaz, amit Teleki Sándor két emlékezésében a segesvári ütközettel kapcsolatban leír, csak pontatlan vagy téves adatokat tartalmaz, s a két visszaemlékezés egymással sem egyezik. Ha nem is zárhatjuk ki azt, hogy Teleki esetleg jelen volt az ütközetben, e rengeteg pontatlanság és tévedés miatt joggal vonhatjuk kétségbe azt is, hogy valóban találkozott-e aznap Petőfivel.

Petőfi halála Nagyszebenben

Az irodalomtörténeti szakirodalomban Petőfi halálával, illetve halálának helyszínével kapcsolatban felmerült egy újabb változat is. Hamvas Levente Péter „Petőfi sírja Szebenben? Perújrafelvételi javaslat egy régi ügy kapcsán” című tanulmányában az Aranyéletmű elemzése kapcsán azt vizsgálta, hogy Arany mit tudhatott meg, illetve mikor és kitől juthatott konkrét információkhoz Petőfi haláláról?¹²⁶

A szerző Arthur Adamovics Nyepokojsickij emlékirat-jellegű összefoglalója alapján leírja, hogy a segesvár-fehéregyházi ütközet hadifoglyait az oroszok Nagyszebenbe küldték, ahová a szállítmány augusztus 5-én érkezett meg. Pontosabban, csak a város határáig jutott, mert Bem csapatai éppen aznap támadták meg és foglalták vissza a várost, s ezért Hasford tábornok, a nagyszebeni orosz megszálló csapatok parancsnoka mind a korábban, július 20–21-én ejtett foglyokat, mind a beérkező szállítmányt Talmácsra irányította. Márpedig az előbbi szállítmányban ott voltak a Bihar megyei 55. honvédszászlóalj július 20-án, a Vöröstoronyi-szoros védelmében fogságba esett katonái, s ez utóbbiaktól hazatérésük után Arany értesülhetett arról, hogy a súlyosan sebesült „Petőfi esetleg itt halt meg, talán itt van eltemetve.”¹²⁷

Ezt a változatot azonban jelen ismereteink alapján nyugodtan elvethetjük, két ok miatt. Az egyik, hogy a fogságba esett súlyos sebesülteket az oroszok az ütközet után nem szállították Nagyszebenbe, hanem Segesváron a polgári lakosság által ápolatták, s csak hetek múlva adták át őket az osztrákoknak vagy bocsátották szabadon. Erre két tanúnk is van, a 27. honvédszászlóalj tartalékának századosa, Mütter Ferenc, illetve Bartha János, a 88. honvédszászlóalj századosa.¹²⁸

¹²⁴ MOL Tordai polgárnapló; P. levele, Párizs, 1850. december vége. *Vasárnapi Ujság*, 2. (1860) 623. o.

¹²⁵ *Kővári László*: Nyílt levél a Petőfi-Múzeum kiadóhoz. *Petőfi Múzeum*, 1. (1888) 54. hasáb.

¹²⁶ *Hamvas Levente Péter*: Petőfi sírja Szebenben? Perújrafelvételi javaslat egy régi ügy kapcsán. In: Csörsz Rumén István (szerk.): Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára. Budapest, 2010. (A továbbiakban: *Hamvas* 2010.) 445. o.

¹²⁷ *Hamvas* 2010. 450–452., 454–455. o.

¹²⁸ *Mütter Ferenc*: Petőfi Sándor és a segesvári ütközet. *1848–49. Történelmi Lapok*, 6. (1897) (A továbbiakban: 1897.) 106–109. o. ; Levelezések Mütter F., Bartha János és Haller József gr. között a segesvári csata ügyében. *1848–49. Történelmi Lapok*, 6. (1897) 115–117. o.

A Nagyszebenből kivont, illetve Segesvárról érkezett hadifogoly-szállítmányt viszont alaposan átvizsgálták, s a tiszteket különválasztották a legénységtől. A foglyul ejtett tisztek között volt az a Bisztray Károly hadnagy, aki részt vett a segesvár-fehéregyházi ütközetben, személyesen ismert Petőfit, tehát ha valakinek feltűnt volna a költő ottléte, neki kétségtelenül. Bisztray emlékirata azonban nem említi, hogy Petőfivel találkozott, vagy Petőfiről hallott volna, ahogy a később szintén Nagyszebenbe szállított (s szintén Bihar megyei) Mütter Ferenc sem.¹²⁹

Hogyan tovább?

Mi a teendő, kérdezhetnénk Csernisevszkijjel vagy Vlagyimir Iljicsel?

Petőfi eltűnésével/halálával kapcsolatban nagyjából akkora irodalom született az elmúlt százötven évben, mint az erdélyi hadjárat egészéről, s annak ellenére, hogy Dienes András megoldani hitte a kérdést, hat évtizeddel az ő kötetének megjelenése óta a kérdőjelek száma nem csökkent, sőt, növekedett. Az alapvető probléma az, hogy a Dienes rendelkezésére álló forrásanyag nem volt, mert nem is lehetett alkalmas a megnyugtató, megbízható rekonstrukcióra, s ez a forrásanyag érdemben azóta sem bővült. Pontosabban, bővíthetett volna, ha a kutatók felfigyelnek Dávid Gyula és Mikó Imre kötetének a Haller-hagyatékkal kapcsolatos utalására, de ez egyelőre elmaradt. (Csak remélni lehet, hogy a hagyatéka még megvan, s nem kallódott el az utóbbi négy évtizedben.) Addig maradnak a tetszetős, de tetszetősebb elméletek, a tucatnyi szereplő által majdnem megmentett, illetve eltérő helyszíneken és eltérő módon hősi halált halt költőről, aki, mint tudjuk, három helyen született, s legalább hat helyen halt meg.

RÓBERT HERMANN

THE BATTLE AT FEHÉREGYHÁZ- SEGESVÁR AND PETŐFI'S DEATH – QUESTION-MARKS OF THE RESEARCH

Summary

Poet Sándor Petőfi tried to escape at the end of the Battle at Segesvár-Fehéregyház (Sighișoara-Albești) on 31 July 1849, but according to the present state of research he was in all probability killed in action. Phases of his escape were reconstructed by András Dienes in 1958, but his reconstruction raises questions at many points. This paper examines six larger issues in connection with the reconstruction.

To what extent can the two reminiscences of Imperial and Royal Major August Heydte be accepted as authentic and exact sources about him having the poet's dead body seen? Heydte mentioned that he had found documents with the corpse. None of these documents have to date turned up, and Heydte's description of them makes their existence doubtful.

¹²⁹ *Bisztray* é. n. 369–373. o.; *Mütter* 1897. 109. o.

Was Petőfi General Bem's adjutant at the end of July 1849?
 Did Major Anton Kurz, Bem's secretary, fall at Segesvár or Nagyszeben? Is it possible that Heydte saw his dead body after the battle?
 To what extent are Husar Soldier Mihály Kurka's reminiscences reliable on Petőfi's death?
 Is it possible that some of the witnesses mistook Sándor Petőfi for Lieutenant Ignác Petőfy?
 Was Colonel Sándor Teleki there at the Battle at Segesvár-Fehéregyház and did he meet Petőfi?
 Is it possible that Petőfi was seriously injured, captured and he died in Nagyszeben in early August 1849?

RÓBERT HERMANN

LA BATAILLE DE FEHÉREGYHÁZA (SEGESVÁR) ET LA MORT DE PETŐFI
 – LES POINTS D'INTERROGATION DE LA RECHERCHE

Résumé

Petőfi chercha à fuir à la fin de la bataille de Segesvár-Fehéregyháza du 31 juillet 1849, mais selon l'état actuel de la recherche, il est fort probable qu'il tomba alors pour la patrie. Les phases de sa fuite furent reconstituées par András Dienes en 1958, mais cette reconstitution suscite aussi des interrogations. A ce sujet, l'étude examine six problématiques majeures.

Dans quelle mesure les deux mémoires du commandant impérial et royal August Heydte prétendant avoir vu le corps du poète peuvent-ils être considérés comme authentiques ? Heydte affirma avoir trouvé des documents près du corps, mais aucun d'entre eux ne fut retrouvé depuis. Eu égard au contenu présenté par Heydte, nous sommes même en droit de nous demander s'ils ont jamais existé.

Petőfi occupa-t-il une fonction d'adjutant auprès du général Bem à la fin de juillet 1849 ?

Le commandant Anton Kurz, secrétaire de Bem tomba-t-il à Segesvár ou à Nagyszeben ? Est-il possible que c'est son corps qui fût vu par Heydte après la bataille ?

Dans quelle mesure les mémoires sur le mort de Petőfi du simple hussard Mihály Kurka sont-ils crédibles ?

Est-il possible que certains témoins aient pris le lieutenant Ignác Petőfy pour Sándor Petőfi ?

Le colonel Sándor Teleki fut-il présent dans la bataille de Segesvár-Fehéregyháza et rencontra-t-il Petőfi ?

Est-il possible que Petőfi fût grièvement blessé et capturé avant de décéder à Nagyszeben au début d'août 1849 ?

RÓBERT HERMANN

DIE SCHLACHT BEI SEGESVÁR (SCHÄSSBURG) UND DER TOD PETŐFIS
 – FRAGEZEICHEN DER FORSCHUNG

Resümee

Der Dichter Sándor Petőfi versuchte am Ende der Schlacht bei Segesvár (Schäßburg) am 31. Juli 1849 zu fliehen, starb jedoch dem heutigen Forschungsstand zufolge mit großer Wahrscheinlichkeit den Ehrentod. Die Phasen seiner Flucht wurden im Jahre 1958 von András Dienes rekonstruiert,

jedoch kann seine Rekonstruktion an mehreren Punkten in Frage gestellt werden. Die vorliegende Studie untersucht diesbezüglich sechs größere Fragenkreise.

In wie weit können die beiden Erinnerung des k. k. Majors August Heydte darüber, dass er den Leichnam des Dichters gesehen hatte, als authentisch und genau angesehen werden? Heydte behauptete nämlich, Papiere neben dem Leichnam gefunden zu haben. Keines dieser Papiere ist seitdem zum Vorschein gekommen, und auf Grund der Informationen Heydtes ist es fragwürdig, ob diese überhaupt existiert haben?

Hatte Petőfi Ende Juli 1849 Adjutantenaufgaben neben General Bem?

Ist Major Anton Kurz, der Sekretär Bems, bei Segesvár oder Nagyszében (Hermannstadt) gefallen? Ist es vorstellbar, dass Heydte nach dem Gefecht seinen Leichnam gesehen hatte?

Wie verlässlich sind die Erinnerungen des gemeinen Husaren Mihály Kurka über den Tod Petőfis?

Ist es vorstellbar, dass ein Teil der sich Erinnernden Oberleutnant Ignác Petőfy mit Sándor Petőfi verwechselt hatte?

War Oberst Sándor Teleki bei der Schlacht bei Segesvár anwesend und konnte er Petőfi treffen?

Ist es vorstellbar, dass Petőfi als schwer Verwundeter in Gefangenschaft geraten war und Anfang August 1849 in Nagyszében verstarb?

РОБЕРТ ГЕРМАНН

БИТВА ПРИ ФЕХЕРЕДЬХАЗА (ШЕГЕШВАРЕ) И СМЕРТЬ ПЕТЁФИ – ВОПРОСИТЕЛЬНЫЕ ЗНАКИ ИССЛЕДОВАНИЙ

Резюме

Поэт Петёфи в конце битвы при Шегешваре-Фехерэдьхазы 31 июля 1849 года попытался бежать, но согласно настоящим результатам исследований по всей вероятности погиб геройской смертью. Фазы его попытки спастись в 1958 году реконструировал Диенеш Андраш, однако эта реконструкция может быть поставлена под вопрос во многих пунктах. В связи с этим настоящая работа исследует шесть более крупных пунктов вопросов.

Насколько можно считать достоверными и точными два воспоминания майора кайзеровско-королевской армии Августа Хейдте о том, что он видел труп поэта? Так как Хейдте утверждал, что он нашел возле трупа документы. Ибо ни один из них не был обнаружен с тех пор, и на основании данного им описания можно задать вопрос, существовали ли они вообще?

Занимал ли Петёфи в конце июля 1849 года должность адъютанта при генерале Беме?

При Шегешваре или Надьсебене пал майор Антон Курц, секретарь Бема? Можно ли представить такое, что Хейдте видел после сражения его труп?

Насколько достоверны и надежны воспоминания рядового гусара Курка Михая о смерти Петёфи?

Можно ли представить, что часть воспоминавших участников сражения спутала старшего лейтенанта Петёфи Игнаца с Петёфи Шандором?

Был ли там полковник Телеки Шандор в битве при Шегешваре-Фехерэдьхазы и встречался ли он с Петёфи?

Можно ли представить, что Петёфи, будучи тяжело раненным, попал в плен и умер в Надьсебене в начале августа 1849 года?